

მამულის

სიყვარული და მსახურება.

შესავალი

ღვთის მადლით ფხიზლდება და იღვიძებს ნელ-ნელა ჩვენი ქართველობა, მოძრაობას იწყებს ცოტ-ცოტად ჩვენი ქვეყანა. როგორც იქნა, იმ დღესაც მოვესწარით, როცა ქართველ კაცსაც საზოგადოებრივი გრძნობა გაუჩდა ტანში, ის გრძნობა, რომელიც გვაგებინებს, რომ ბევრი რამ ჰკლებია ჩვენს ქვეყანას, ბევრი საერთო საჭიროება გვექონია... ამ ოცი, თუთხმეტი წლის წინათ ჩვენში ამგვარი გრძნობისა ან გაგების ხსენებაც არ ყოფილა. მოვიგონოთ ის წყეული და ბნელით-

2

მოსილი დრო, რომელიც, ამას იქით ღმერთმა ნუ მოასწროს ჩვენს მამულს! გახსოვთ, ხომ, თითოეული კაცი რომ მარტო თავის-თავად და თავისთვის მოქმედებდა. მას მეტი რამე მიზანი როდი ჰქონია – ჩინი ვიშოვნო, სამსახურში დავწინაურდე, შეძლება შევიძინო. მისი კეთილის-მყოფელი მარტო ის იყო, ვინც ამ ჩინის შოვნას უადვილებდა, ვინც ამ დაწინაურებაში ეხმარებოდა ან ამ შეძენაში ხელს უწყობდა. ქვეყნის დამღუპველიც რომ ყოფილიყო ის კაცი, რომელიც ჩვენ ჩინის ან ადგილის მიღებაში გვშველიდა, ჩვენ მაინც თაყვანს-ვცემდით მას, მაინც ღმერთად მიგვაჩნდა: ყოველი მისი სურვილი ჩვენთვის კანონი იყო. რაკი ეს კაცი პირადათ ჩვენთვის კანონი იყო. რაკი ეს კაცი პირადათ ჩვენ გვაბედნიერებდა, როდიღა ვგრძნობდით, რომ მთელის ჩვენის ქვეყნისთვის ის იქნება მავნებელი ყოფილიყო. სხვის რა ჯავრი მაქვსო, ფიქრობდა ჩვენი

3

კაცი, მე ხომ მრგებსო, მე ხომ მწყალობსო! ჩვენთვის კი კარგი იყოს, და

დანარჩენმა ქვეყანამ თუნდ თავი შავ ქვას ახლოსო!.. ყველა ჩვენგანი ამ აზრის იყო, ყოველი კაცი ცალ-ცალკე სდევდა თავის ბედს, კერძოდ ეძებდა საკუთარ კეთილ-დღეობას... თუ დავინახავდით, რომ ეს ჩვენი კერძდ გამაბედნიერებელი ჩვენს მეზობელს არ წყალობს, ჩვენც მის წაბამვით, მის მოსამადლიერებლად, ამ მეზობლის მტრად ვიქცეოდით. ვაბეზღებდით ამ მეზობელს, ვდევნიდით, ვაწვალებდით... იმის მოსაზრება ჩვენ როდი გვექონდა, იქნება ბედის ჩარხი უკუღმაც დატრიალდეს, და ხვალ საკუთრად ჩვენ დაგვიწყონ დევნა ან წვალება, ისე, როგორც დღეს ჩვენს მეზობელს ეპყრობიან ჩვენის შემწეობით... ხშირად ვხედავდით ხოლმე, რომ ჩვენს ხელის-გამწყობელს ჩვენი ენა არ მოსწონდა, ჩვენი ჩვეულება

4

არ ეპიტნავებოდა. ჩვენც, მის სასიამოვნოდ, შეურაცხყოფით ვეპყრობოდით ამ ენას და ჩვეულებას. ვიმეორებდით: ქართული ენა რაღათ ვარგაო, ქართული ჩვეულება რის გამოსადეგიაო... კი არ გვეშინოდა ქართულად ხმის ამოდების, გვრცხვენოდა, გვეთაკილებოდა, გვეგონა გლეხკაცად, „მუჟიკად“ ჩაგვთვლიან, თუ რუსულად არ ვისაუბრეთო... ვის ჰქონდა მაშინ იმის გაგება, და ვინ იტყოდა, რომ ჩვენის პირადი კეთილდღეობისთვისაც საჭირო არისო დედა-ენის ცოდნა, თანამემამულეების ძმობა, მათი დახმარება...

გახსოვთ, კიდევ, ოთხიოდე ახალგაზრდა კაცი გამოგვეზარდა, ამ ოცი წლის წინათ, რომელთაც ქადაგება დაიწყეს, წერით თუ სიტყვით, ქართველები ვართო, ქართულ ენას ნუ დავივიწყებთო, ქართული მწერლობა აღვადგინოთო, ერთობა და ძმობა ვიქონიოთო, ერთმანეთს ხე-

5

ლი გავუწყოთ და დავეხმაროთო, ამითი, მხოლოდ ამითი შეიძლებაო ჩვენი მდგომარეობის გაუმჯობესება... რა ხარხარი დააყარა მათს ქადაგებას ჩვენმა საზოგადოებამ, რომელიც იმ დროს მარტო ჩინოვ-

ნიკებისა და აფიცრებისაგან შედგებოდა!
– ქართულმა ენამ რა უნდა მარგოსო,
ფიქრობდენ და ბრძანებდენ მაშინ ჩვენი ტუ-
ზები, ჩვენი ჩინიანი და გავლენიანი ქო-
სები. მე თქვენ მოგახსენებ, ჩინს მომ-
ცემენ ან ჯამაგირს მომიმატებენ ქართუ-
ლი ენის ცოდნისთვის! რა საჭიროა ეს
ქართული ლექსები ან ჟურნალები? უსაქ-
მოობის გამო სჯდაბნიანო ეს ჩვენი თერგ
დალეულები... ბევრს უნდა ახსოვდეს დღ-
საც ეს და ამგვარი „გონიერი“ სიტყვები
ჩვენის ქოსებისა...

გავიდა ოცი წელიწადი. რაღას ვხე-
დავთ დღეს? ვხედავთ, რომ თვითონ ეს
ქოსებიც კი გრძნობენ ქართული მწერ-

6

ლობის საჭიროებას. გამოუგდეს რომელ-
სამე მათგანს შვილი გიმნაზიიდან, ან
უსამართლოდ გადუწყვიტეს საქმე სამსა-
ჯულოში, ან გზა აღარ მისცეს სამსახურ-
ში თუ სასწავლებელში, მაშინ თვითონ ეს
ქოსები ხელში კალამს აიღებენ და „დრო-
ებაში“ სწერენ: „ვილუპებით, ბატონო –
გზა შეკრული აქვს ჩვენებურ კაცს, და-
მშევასა და დაბრმავებას გვიპირებენო“.
მარტო კალმით და წერით კი არ ქადა-
გობს ამას: იგი თავის მეზობელს უახ-
ლოვდება და ხედავს, რომ ორნივე ერთ
ტაფაზე იწვიან თურმე, რომ მათთან,
იმავე ტაფაზე, ბევრი სხვა ჩვენებური კაცი
ყოფილა დამწვარ-დადაგული... გრძნობს
ამას, და თანდათან უფრო უახლოვდება
მასავით შეწუხებულს ადამიანებს, მათთან
ერთად ტყობილობს, რომ ნიავე კარგი
რამ არისო, რომ ღვთის გაჩენილი ქვე-
ყანა და ბედნიერება ყველა მათგანისათვის

7

დახშული და მიუწევნელი ყოფილა...
თუ კი ეს ყველაფერი ქოსებმაც გაიგეს,
რაღა თქმა უნდა, რომ ახალგაზრდობას,
ახალთაობას ათასჯერ უფრო ადვილათ და
ღრმად შეეძლებოდა ამ გრძნობის შეთვი-
სება... ჩინიან ქოსებს უწინდელ დროში
მანც, დედობრივი სიყვარულით ეპყრო-
ბოდენ... იმათ ძველი ამაგიდგანაც დარ-

ჩენილი აქვთ ხსოვნა მაინც... ახალთაობათა კი თავიდგანვე დედინაცვალი ერგოთ ბედათ, კაპასი, უმოწყალო, ძუნწი და მძულვარე დედინაცვალი... ძველ ქოსებს უკეთესი მაგალითები მაინც არ ენახათ, რომ თავიანთი ბედი მათთან შეედარებიათ. ახალთაობათა კი ბევრი სხვისი ოჯახი ენახათ, ისეთი ოჯახი, საცა დედამთილი, კი არ კაპასობს, ნაზად, როგორც მოსიყვარულე დედა, საყვარელ შვილებს ალერსით აბედნიერებს... რალა გასაკვირველია, მაშასადამე, რომ ახალ-

8

გაზრდებს ათასჯერ უფრო მწვავედ უნდა ეგრძნოთ ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლულევენება, ჩვენი დაფანტულობა და უთავობა...

ამასთან დრომაც იმოქმედა, ცოტათი არ იყოს. რაკი რუსეთის მთავრობამ, საკუთარი მიზნის მისაღწევად, საჭიროდ დაინახა, გამოეფხიზლებია სხვადასხვა სლავიანური ხალხების თვისტომობა, და რაკი მათი მაგალითის წახედვით ჩვენს საზღვარზედაც შეიძრა სომხობა, – ჩვენ ქვის გული და თიხის ტვინი ხომ არ გვქონდა, რომ ჩვენც არ გვეგრძნო თვისტომობის ღირსება ან პატივი? ჩვენს საკუთარ თვალწინ, ორიოდ-სამი წლის განმავლობაში, სომეხს ერთი მტკაველი ტანი მოემატა. გუშინ რომ წელმოხრილი იყო ეს კაცი, გუშინ რომ მის ხმის გაცემას არავინ კადრულობდა, დღეს ჩვენს თვალწინ ის გაიმართა, გამაგრდა, გაამაყდა.

9

მან დღეს თავისპატივი იგრძნო, თავისი ფასი შეიტყო. დღეს მას ყველა ერიდება, ყველა პატივს-სცემს, ყველა თავაზიანად ეპყრობა და ფართო გზას აძლევს... რამ მიანიჭა მას ეს ბედნიერება? „სომხობამ“, „მთელი სომხობის ძალამ“. ჩვენც მივხვდით, ამისგამო... რომ „ქართველობაც“ რომ სადმე იყოს, „მთელი ქართველობის ძალაც“ რომ სადმე არსებობდეს, იქნება ჩვენც გაგვიადვილდეს ცხოვრება, იქნება სხვისი სათრევი აღარ ვიყოთ, იქნება სხვის პა-

ტივისცემას ველირსოთ... სხვათა შორის
ამანაც თვალი აგვიხილა, ამანაც გამოგვა-
ფხიზლა და გვაგრძნობინა ჩვენი საკუთარი
თვისტომობა...

იქნება ყველა ეს საფუძვლები ჩვენგანს
არავის ჰქონდეს კარგად გამოკვლეული,
ნათლად ახსნილი, მაგრამ მათს ძალას ყვე-
ლა ვემონებით, ზოგი მეტად, ზოგი ნა-

10

კლებ. ყველა ვგრძნობთ, რომ ამ უკა-
ნასკნელ წლებში რაღაც ახალი, უცნობი
ძალა წინ გვწევს ან მოსვენებას არ გვა-
ძლევს. ზოგს ჩვენგანში ერთობ ღნიე-
რად მოქმედებს ეს ძალა, ზოგში – ნა-
კლებად. მაგრამ ყველა კი მის გავლენას
ქვეშ არის. ახლანდელი ჩვენი მოძრაობა
ამით განირჩევა: იმას სტიქიური ძალა
აქვს. ის ერთ კაცს არ მოუხდენია,
ან საზოგადოებას კი არ გაუზრდია: დრომ
მოიტანა, გარემოებამ გააძლიერა... ყო-
ველის სტიქიური მოძრაობა ღირსშესასწავ-
ლია, თუკი კაცს სურს, რომ ეს მო-
ძრაობა მისი საზოგადოებისთვის სასიკე-
თოდ გამოდგეს, და არა დამღუპველად.
სჯობს მაგალითით ვილაპარაკოთ. წყალიც
სტიქიური ძალაა. ჩინებული რამ არის
ქვეყნისთვის წვიმამ, რომელიც მოსავალს
ზრდის და აუხვევს, ან მდინარე, რომელ-
შიაც ხალხი პოულობს საშუალებას წყურ-

11

ვილის მოსაკლავად, ტივების სატარებ-
ლად, ყანების მოსარწყავად და სხვ. მაგ-
რამ თუ მაისის წვიმა ნიაღვრად იქცა,
ყანებს ერთიანად წალეკს და თესლს გა-
დარეცხს... თუ მდინარეს კაცმა უადგი-
ლო ადგილს წვალება დაუწყო, თუ სარ-
წყავი ღელეების ან საწისქვილე ტოტე-
ბის თავი ცუდ ადგილს გაუკეთა, მდინა-
რე რომ მოდიდდება, მთელ ყანებსა და
მინდვრებს გადიარს, წალეკს, დააქცევს.
გონიერმა ხალხმა კარგად უნდა შეისწავ-
ლოს წყლისა და მდინარის თვისება, კარ-
გად უნდა მოიხმაროს ის ღონე, რომე-
ლიც ამ სტიქიისთვის ბუნებას მიუცია,
თუ სურს, რომ ამ ძალამ ახეიროს...

ქვეყანაზე არც ერთი ძალა არ არსებობს ისეთი, რომ, მხოლოდ სასარგებლო იყოს, ან მარტო მავნებელი. ყოველი ძალა, როგორც ყოველი საგანი, ზოგჯერ სასარგებლოა კაცისთვის და ზოგჯერ მავნებელი.

12

ლი. მისი სიცუდე და სიკარგე ხმარებაზე ჰკიდია. მცოდნე და მოხერხებული კაცის ხელში საწამლავიც კი კურნალობს, და უტვინო ბავში რძის საჭამადშიაც კი დაიხრჩობა.

თუ ამ მოსაზრებას გავიხსენებთ, ადვილად მივხვდებით – რა სასარგებლო უნდა იყოს ჩვენის საზოგადოებისთვის დამჯდარი, მეცნიერული გამოკვლევა და გაცნობა იმ ახალი ძალისა, რომლის აღძრვა ჩვენში დიად საიმედო საქმედ, დიად ბედნიერ ნიშნად მიმაჩნია... ამ ნაწერის მიზანიც – თუ დარი დამიდგა – ეს გამოკვლევა იქნება.

I.

მარტო ჩვენს ქვეყანაში კი არ მომხდარა, რომ ხალხს დიდ-ხნობით დავიწყებული ჰქონოდათ თავისი თვისტომობა და შემდეგ აღძრულიყოს მასში, შემდეგ გაძლიერებულიყოს საზოგადოებრივი გრძნობა, მამულის სიყვარული, მამულის მსახურება. დედამიწაზე ერთი ძლიერი ხალხი არ არის ისეთი, ერთი კაკალი, რომელსაც ეს მდგომარეობა არ გამოევიდოს, რომლისამე სხვა ხალხის გონებითს გავლენას ქვეშ არ ეცხოვროს და ბოლოს თავისი თვისტომობა არ გაეხსენებინოს. ზოგმა დიდი ხანია რაც მოიპოვა ეს თავისი თვისტომობა, ზოგმა გუშინ შეიძინა ის, ზოგი კი დღესაც მისი შოვნისთვის იბრძვის, ან მის მოპოებაზე შრომობს და ზრუნავს. მაგრამ ყოველგან და ყოველთვის ერთნაირი გზა გამოუვლიათ ყველა

იმ ხალხთა, რომელთაც ეს ბედი ღირსებიათ. მათი გაზრდა, გაძლიერება და განვითარება ერთგვარის გზით მიდის წინ, ერთგვარის კიბით ადის უმაღლეს განვითარების წერტილამდე. თითოეულ საფეხურს ამ კიბისას თავისი სწორი და მსგავსი საფეხური აქვს, როგორც ყველა სხვა ხალხების აღსამაღლებელ კიბეებს. ნაბიჯ-ნაბიჯად იდგამს ფეხს კაცობრივობა და წინ მიდის. რა გზაც ხუთს, ექვსს, ან ოცს ხალხს ოთხი ნაბიჯით გაუვლია, მას ვერცერთი სხვა ხალხი ერთის გადახტომით ვერ გაივლის. მართალია, ზოგი ხალხი ადვილად ან უცფად გაირბენს ამ ნაბიჯებს, ზოგი კი ლოკოკინასავით ფორთხვით გადაჩოჩდება ამ გზაზე. ზოგი ამ ერთი-ორი ნაბიჯის გადადგმას ოცს, ოცდაათს წელიწადს მოასწრებს, ზოგი კი ორ-სამ საუკუნესაც მიაღწევს ამ გავლას... მაგრამ ეს კია ყოველთვის, რომ აღნიშნული გზა და ნა-

15

ბიკები აუცილებლად გასავლელი აქვს ყოველ ხალხს, რომელიც გონებით ცხოვრებას ეჩვევა, ან საზოგადოებრივ ჩვეულებას ითვისებს...

ავიღოთ, მაგალითად, თუნდ რუსეთი, და ვნახოთ, რა სტადიები გამოუვლია რუსების საზოგადოებას მისი თვისტომობის შეგნებისა და შეთვისებისათვის.

მოგეხსენებათ, რუსეთი ჯერ სწორედ ისე განკერძოებულად ცხოვრობდა და უცხო ქვეყნელებს ისე ერიდებოდა, როგორც უწინდელ საუკუნოებში საქართველო იქცეოდა. პეტრე პირველამდე რუსეთი მარტო თავის თავს იცნობდა და მარტო თავის ჭკუით ცხოვრობდა. ერთობ უკან ჩამორჩა ის ამის გამო, ერთობ დასუსტდა, ერთობ დაგლახაკდა. ეს მიძინებული და დაუძლურებული ხალხი პეტრე პირველმა აიყვანა და ევროპის განათლებულ ცხოვრებაში შეაგდო. ბევრი რუს-

16

თაგანი წაფორხილდა მაშინ, ბევრმა უარი თქვა, ბევრმა თვალი დახუჭა, მაგრამ ძალია აღმართს ხნავსო, იმისი არ იყოს,

დრომ თავისი ჰქმნა. (თითქმის ამგვარივე საქმე მოხდა ჩვენში, როცა, ამ საუკუნის დამდეგს, აქ რუსის წესი შემოვიდა...) არეულ-დარეული იყო მაშინ რუსეთის საზოგადოება: ზოგი ძველს ცხოვრების გზას ადგა, ზოგი ძველს ცხოვრების გზას ადგა, ზოგი მაიმუნსავით ბადვიდა ახალს. ბევრი სისხლი დაიღვარა ამასობაში, ბევრი წინააღმდეგობა ატყდა... შემდეგ გამეფდა ეკატერინე დიდი, რომელმაც პეტრესავით ძალადობა კი არ იხმარა, უფრო ოსტატურად შეუდგა საქმეს. ის იშვიათად ხმარობდა ძალდატანებას. ვისაც გასურთ, ძველებურად წვერი მოუშვითო, მაგრამ ვისაც ჩემი დაახლოება უნდა, ვინც ჩემგან რასმე მოელის, მან ევროპიული განათლება უნდა მიიღოსო. ის აჯილდოვებდა მწერლობას,

17

რომელიც იმ დროს ევროპიული მწერლობის ბრმა წამბაძავი იყო. თვითონ აარსებდა თეატრს, რომელიც ვითომც ევროპიული თეატრის მსგავსი იყო, დიდკაცობაში ევროპიულ ცეკვასა, მორთვასა და მოკაზმვას ავრცელებდა, ევროპიულად ცხოვრობდა და თავის საზოგადოებას ევროპიულად მდიდრულ ცხოვრებას აჩვენებდა. რაღა ბევრი გავაგრძელო, ის სწორედ ისე ეპყრობოდა რუსის საზოგადოებას, როგორც ვორონცოვი ჩვენს ქვეყანას... და რასაც პეტრე პირველმა – გენიოსმა – რუსეთი ძალით ვერ შეაჩვია, რაც ჩვენში ერმოლოვმა – დიდმა და ჭკუიანმა ერმოლოვმა – ვერ მოახერხა, ის რუსებს ეკატერინემ და ქართველებს ვორონცოვმა ალერსით თუ ოსტატობით შეაპარა. შეაპარა ბრმა, მაიმუნური, გარეგანი წაბაძვა უცხო ქვეყნელების ზნისა და ცხოვრების...

18

უეჭველია, ყველას მათგანს, გულში, იქნება კეთილი და პატიოსანი მიზანი ჰქონდა: უთუოდ ყველას უნდოდა თავისი სამმართველო ხალხი უცხოეთის განათლებით გაეხდინიერებია, აღეჭურვა იგი

დაწინაურებული ხალხების იარაღით, თუ გამოცდილებით. მაგრამ ეს იაღალი და გამოცდილება არსად სჩანდა, ხალხს კი მართო უცხოეთის გარეგანს ტანისამოსს აცმევდენ. ცდილობდენ, რომ რუსის ხალხი გაენემეცებიათ ან გაეფრანცუზებიათ, და ქართველები – გაერუსებიათ. ის ავიწყდებოდათ, რომ ყოველ ხალხს თავისი განსაკუთრებული ხასიათი და ზნე აქვს, რომ რუსს ვერავინ გაანემეცებს, ქართველს ვერაკაცი გაარუსებს; შესაძლებელია ქართველს ჩოხის მაგიერ ზიპუნი ჩააცვა, ბოხოხის მაგიერ შაჰკა დაახურო, ქალამნის მაგიერ – წაღა მისცე, მაგრამ ხასიათი და ზნე, სისხლი და ბუნება კი მაინც

19

ქართველის დარჩება... და როცა ამ ბუნებას ძალას დაატან, როცა მოინდომებ, რომ რუსმა ფრანცუზსავით იხტუნოს, ან ნემეცსავით იშრომოს, ან ქართველმა რუსსავით გეყმოს, მაშინ ხიფათს შეეყრები, საქმეს წაიხდენ, ქვეყანას ავნებ... ამნაირ გარეგან წაბადვას გამოეკიდა ყველა; ამგვარ მაიმუნურ ან მასკარადულ „გადასხვაფერებას“ მიალიეს ხალხის უმჯობესი დრო და თითქმის მთელი საუკუნე... მაინცა და მაინც სრულიად უმნიშვნელო ან უნაყოფო როდი დარჩენილა ეს გარეგანი წაბადვაც. ბევრი სიკეთეც მოუტანა მან ხალხს. მაგალითად, თუნდ თეატრი ან მწერლობა ავიღოთ. უწინ ჟურნალ-გაზეთებს მარტო წაბადვით აარსებდენ, თეატრებსაც წაბადვით აარსებდენ, თეატრებსაც წაბადვით მართავდენ... „როგორ იქნებაო, პარიჟში და ლონდონში თუ იმდენი ჟურნალ-გაზეთები გაიშალის, იმდენი თეატრები მოქმედებს,

20

ჩვენში კი რატომ არ უნდა იყოსო. ვინც ამას შეიტყობს ან დაინახავს, ხომ მაშინვე ბარბაროზს დაგვიძახებსო!“ ამ მოსაზრების ძალით, მარტო წაბადვით, არსდებოდა ჩვენში და რუსეთში „წამხედავი“ მწერლობა ან თეატრი. დიდხანს საქმე მართლა მარტო „წამბადველობით“ ბრუ-

ნავდა. როგორც საფრანგეთში ან გერმანიაში იყო რასინი, კლოპშტოკი, კორნელი, ისე რუსებსაც ეგონათ, რომ ამ მწერლების წამბაძავი ჩვენი მჟღაბნელები „რუსეთის რასინები“ ან „კორნელები“ არიანო. მაგრამ შემდეგ ამ წამბაძავ მჟღაბნელებს გამოერიენ და მოერიენ ნამდვილი მწერლები, ნამდვილი ნაციონალური, ნიჭით შეიარაღებული, და წერა და ბეჭდვა მათ ხელში მართლა მწერლობად გადაიქცა. მიმბაძავი მწერლობის დამაარსებლებმა ბევრი ირტყეს მაშინ თავში, ბევრი ინანეს – რათ მოვიხვიეთ თავზე ამ-

21

გვარი „მოწინააღმდეგობა“, მაგრამ მწერლობის მოსპობა კი აღარ შეეძლოთ. „ჩვენ გვსურდა გასართობი, საამო დროს გამატარებელი, თავის შემაქცევარი რაიმე დაგვეარსებინაო, ამბობდნენ ისინი, და ამის მაგიერ კი ისეთი მწერლობა დაარსდა, რომელიც საქმეებში ერევა, მსჯელობას იწყებს, უფროსებს ჰკიცხავს, ხალხას ზრდის და აღვიძებსო!“ – ასე ხშირად, მარტო წაბაძვით იწყებს ბალებში სიარულს ჩვენებური ვაჭარი, მარტო იმ განზრახვით, რომ სხვებს უკან არ ჩამოვრჩეო... მაგრამ რამდენისამე წლის შემდეგ ის ხედავს, რომ სუფთად ჩაცმასაც შეუნიშვნელად შეეჩვია, თავაზიან და პოლიტიკურ ლაპარაკსაც და, ამას გარდა, ბევრ საკვირველს, გონების განმავითარებელს აზრებს და ფიქრებს გაეცნო, საზოგადოებაში ბაასობის დროს...

უსარგებლო არ ყოფილა მეთქი თვით

22

მაიმუნური წაბაძვაც. მართლაც, ქვეყანაზე ყველაფერი ახირებულად ბრუნავს. ხალხი და კაცობრიობა გონიერი ან გამოცდილი ქმნილება ეოდია, წინათვე აღნიშნულ მიზნისკენ გადუხვევლად მიმავალი... დედამიწაზე ის ბრმასავით დაეხეტება, ხელების ფათურით, სანამ სადმე ღობეს, ან კლდეს, ან ღრეს არ წაატყდება... შუბლს რომ მიახლოს, ანა და ფეხს რომ იღრძობს, მაშინ მიხვდება –

ამ გზაზე სვლა არ ვარგებულაო, და მეორე, სხვა გზას ირჩევს, რომელზე-დაც მალე ახალი ხრამი ხვდება. იქაც რომ ხიფათი დაემართება, ბრუნდება და თავის ბედს რომელსამე ახალს, შუათანა გზას მიანდობს... მერე მეოთხეს, მეხუთეს, და სხვ. ასე დახეტილობს ქვეყანაზე კაცობრიობა, ერთი შეცდომიდან მეორისკენ, და ვინ იცის, როდის ეღირსება მას იმნაირ გზაზე დადგომა, რო-

23

მელზედაც უხიფათოდ ან დაუბრკოლებლად წაგოგიალდება მისი საქმე... ამ ბედნიერებისგან ჯერ-ჯერობით კი მეტის მეტად შორსა ვართ. ჩვენს დროს, ორმოცი, სამოცი წლის განმავლობაში ადგია ხალხი ბრმა-წაბადვის გზაზე, ცდილობს ჰადაკეთდეს, გადასხვაფერდეს უცხოეთის კალაპოტზე. შუბლს რომ გაიხეთქს ამისთანა ცდაში და მიხვდება, ამდენიხანი უხეირო მიზნისთვის შემიღევიანო, ის მობრუნდება და მეორე გზას ადგება: ცდილობს მაშინ საკუთარი წინაპრების წარსული დრო მოიბრუნოს, მათი მივიწყებული ჩვეულებანი გაიხსენოს, მათს ძველ ცხოვრებას და წესებს დაუბრუნდეს... ამ ცდაშიაც გაივლის ხოლმე ნახევარი საუკუნე, ხან მეტი, ხან ცოტად ნაკლები... რასაკვირველია, არც ეს გზა აბედნიერებს ხალხს... მაშინ რაიმე ახალი მიზანი გამოუჩნდება, რომლის დევნაში კიდევ ერთი იმდენი ხანი ილევა.

24

მაგრამ თვით ეს მიღებ-მოღება და ხეტიალი დიდათ სასარგებლოა ხალხის გონების განვითარებისათვის. ხალხიც სწორედ ისე იქრდება, როგორც ვაბში. მართალია, როცა ის აკვანში ჩაწვენილის, როცა მას ხელ-ფეხი შეკრული აქვს და თვალები ახვეული, ის ვერც შუბლს მიახლის კედელს, ვერც ფეხს მოიტეხს ღრეში, მაგრამ რომ წამოიზრდება, კარგი მომვლელი სჭირია, და რაგინდ დახელოვნებული ან გულ-მტკივნეული იყოს ძიძა, ხომ ვეღარ მოერევა წვერ-ულვაში-

ან გაზრდილს, აკვანში ხომ ვერ ჩააწვენს, ხომ ვერ მოუვლის? როცა ბავში ჯერ ფორთხვას იწყებს, მერე სიარულს, განა შესაძლოა მისი ფეხის ადგმა და გაზრდა ისე, თუ ბევრჯერ ხან კედელს არ მიეხალა, ხან იატაკზე არ დაეცა, ხან კიბეზე არ გადავარდა? თვით ეს ხიფათები ბავშს აქკვინებს, გონებას უვითარებს და სწორე გზას

25

უჩვენებს... თითოეული შეცდომა, იქნება, ათასი სხვა შეცდომებისაგან იხსნიდეს მას შემდეგისთვის... ხალხის ზრდაც აგრევე წარმოებს, დასაწყისში, როგორც ბავშვის ზრდა. კაცმა რომ ეს ზრდა გაკვრით ასწეროს, აი რას დავინახავთ: დასაწყისში თითოეული ხალხი უძლური და უსუსურია. მალე მას ძიძა, ან მომვლელი უჩნდება, რომელიც აკვანში აწვენს და ხელ-ფეხს მაგარი არტაშნებით უკრავს... მთელი საუკუნოებით რჩება ხალხი ამ უბედურ მდგომარეობაში. მერე კბილები ამოდის, ღონე ეძლევა, გონება მოეწიფება. მაშინ ის ჯერ ფორთხვას იწყებს, მერე ხეტი-ალს, და ბოლოს ადამიანურ სიარულსაც. თავდაპირველად, როგორც კი გონებაზე მოდის, მას მარტო მიბადვა შეუძლია: რა საქმის კეთებასაც სხვას შეამჩნევს მის გადაღებას მოინდომებს... ბოლოს, როცა დიდძალ გამოცდილებას ან ჭკუას

26

შეიძენს, როცა დავაჟკაცდება, ცხოვრებას გაეჩვევა, გაგონიერდება, ის თავის საკუთარ ჭკუას მიენდობა, მის ხელმძღვანელობით მოქმედებას იწყებს, და ისე ცხოვრობს, რომ სხვისი გამოცდილებაც გამოიყენოს და თავისი საკუთარიც; კარგი თავისიც დაიცვას და სხვებისაგანაც შეიძინოს; ავს სხვებისასაც ასცილდეს და თავისასაც.

თუ კაცმა ამ სტადიების სისტემებრივ გამოსახვა და დაწყობა მოინდომა, ვნახავთ, რომ ყოველი ხალხის ცხოვრებაში შემდეგი განვითარების ოთხი პერიოდი მოიმეზნება.

პირველ პერიოდს ის დრო შეად-

გენს, როცა ხალხი თავის საკუთარი გონებით ან ტვინით არ ცხოვრობს, როცა მის მაგიერ სხვა ვინმე ზრუნავს და მოქმედობს, და როცა ხალხი მცენარეობს, საზოგადოებრივ ინტერესებს არ გრძნობს,

27

ერთი სიტყვით ის დრო, რომელსაც ყრმობის პერიოდი ჰქვია.

მეორე პერიოდი, რომელსაც მიმზამველობითს ეძახიან, იმ დროს წარმოადგენს, როცა ხალხი უცხოეთის დაწინაურებას ხედავს და მის მონურ მიზამვას იწყებს, თავის უძღურებას ან სისუსტეს იზიზღებს და ცდილობს გადასხვაფერდეს გარეგნულ წაბამვით.

მესამე პერიოდს, ძველებურობის აღმადგენელს, ის დრო შეადგენს, როცა ხალხი რწმუნდება, რომ მაიმუნური მიზამვა დიდ ხეირს არას მაძლევსო, და საკუთარი წინაპრების წესების აღდგენას მოინდომებს, მათს ყურმოჭრილ მონად ხდება. ზოგიერთი ისტორიკოსები მეორე პერიოდს პროგრესიულ-მიმზამავს არქმევენ, და მესამეს – რეგრესიულ-მიმზამავს.

28

მეოთხე პერიოდი კი მაშინ იწყება, როცა ხალხი ამ მესამე პერიოდის უნაყოფობასაც იგრძნობს. მაშინ ის გამორკვევას იწყებს, თუ მისი საკუთარი ბუნება რას მოითხოვს, მისი ძალა რის ნებას აძლევს, სხვა ხალხის ძლიერება ამ შეადგინა, სხვებს რა აქვთ კარგი, ისეთი, რომლის შეთვისებაც მის ბუნებას შეუძლია, და თვითონ მას რა ჰქონია ცუდი, ისეთი, რომლის თავიდგან მოშორებაც შესაძლოა. ამ პერიოდს ჩვენში საკუთარი სახელი აქვს, ამიტომ რომ ჩვენ ეს დრო არ გვღირსებია. რუსულად კი ამას ჰქვია Периодъ самобытнаго творчества და ჩვენებურად, თუ გნებავსთ, ასე იყოს: თავისებური შემოქმედების პერიოდი.

II

მიბადვის პერიოდი ერთობ გრძელი იყო ჩვენში. ბუნებას ჩვენი ქვეყანა იმის-თანა ადგილს მოუთავსებია, საცა ათას-ნაირი ხალხი იყრიდა თავს, თითქო ისეთს მოედანზე, რომელზედაც ერთბაშად ოცი თუ ოცდა ათი ქუჩა გამოდის... ჩვენს სამშობლოს ჯერ ერთი ხალხი მოადგებოდა კარზე, მერე მეორე, მერე მესამე და სხვ. თითქმის ყველანი კი ჩვენზე გაძლიერებულნი ყოფილან. ერთის გაცნობას ვერ მოვასწრებდით, მისი დაწინაურება გაგვეგო, მისი ხეირიანი ჩვეულებანი შეგვეთვისებია, აკი მეორე მოგვადგებოდა, პირველზე უფრო ძლიერი ან დაწინაურებული. ვიწყებდით მაშინ, ამ ხალხის გაცნობას, ან შეთვისებას... ერთიც ვნახოთ, მესამე მობრძანდებოდა, ორივეზე უმჯობესი, მერე, მეოთხე და

მეხუთე. რა უნდა გვექნა ამ მდგომარეობაში, რა გვემველებოდა? უბრალო სტუმრად რომ მობრძანებულიყო ყველა ეს ხალხი, კიდევ რასმე მაინც მოუხერხებდით. შეგვეძლებოდა მათი კარგი და ავი გონიერად გაგვეცნო, მათი სიკეთით გვესარგებლა, ან მათს ცუდს ავშორებოდით. მაგრამ ისინი სტუმრად კი არა, გამგლეჯ-გამაოხრებლად მოდიოდნენ ჩვენსა. თითოეული ეს წვეულება ჩვენი ხალხისთვის აკლება იყო. თითოეული მათგანი ჯერ თავ-პირს დაგვამტვრევდა, მერე ბატონად გვიჯდებოდა სახლში, მშიერად და ღატაკად გვტოვებდა... ვის ექნებოდა დრო გონიერად დაკვირვებოდა მათს კარგსა და ავს? განუმარტებლად, უბრალო შეჩვევის ძალით, გვრჩებოდა თითოეულ ამ ხალხისაგან უმთავრესი მისი ზნე, სწორედ ისე, როგორც დიდ ჯარში, ან ვეება ხალხის გროვაში

გარეულ კაცს ყოველი მისი შემხვდომის ჩირქი ან ტალახი ედება, და კარგი რამ კი ძვირად ხვდება...

ამ სახით მონგოლებსაც კი ვბამავ-დით დიდხანს ძალა-უნებურად, სპარსე-ლებსაც, თათრებსაცა და ლეკებსაც. ზოგ-მა ქუდი დაგვიტოვა, ზოგმა შარვალი, ზოგმა სიზანტე, ზოგმა ორპირობა... ხეირიანი და მაგარი ბუნება რომ არ გვქონოდა, ჩვენ სისხლში რომ ის და-უნდობელი და დაუშრეტელი ძალა არ მდგარიყო, რომელიც ზოგიერთს რჩე-ულ ხალხს უკვდავებას აძლევს, დიდი ხა-ნია რაც დედამიწის პირითგან ქართვე-ლებისა და საქართველოს ხსენებაც კი გაქრებოდა. ყველასაგან იმოდენი ჩირქი გვრგებია, ყველას ჩვენთვის იმდენი ტა-ლახი და მტვერი მოუცხია, რომ სხვა, უფრო სუსტი ხალხი, კიდევ დაიმარხე-ბოდა აქამდე ამ სისქე ტლაპოს ქვეშ...

32

ვინ, რომელი ბრძენი, ისტორიკოსი ან ეტნოგრაფი გვეტყვის დღეს, როგორი იყო ნამდვილი და პირველ-დროინდელი ქართველების ბუნება, ზნე, ხასიათი, თვისება? რა შეგვრჩა ჩვენი საკუთარი, ან რა გამოგვყვა და მოგვედო სხვისი? ჩვე-ნი რა გვაქვს დღეს და სხვისი რა, ან რომლის რა? ვინ იცის ეს! მართალია, ბევრს არც საჭიროდ უნდა მიაჩნდეს ამ ნაირი გამოკვლევა, მაგრამ დღეს ამ უბე-დურ მიმბამველობის პერიოდი რომ, ღვთის მადლით, ჩვენთვის გათავდა, და ვიწყებთ შემდგომს ისტორიულ პერიოდს, პერი-ოდს ჩვენის თვისტომობისკენ დაბრუნე-ბისას, მეტის მეტად საჭიროც არის და გამოსადეგიც ვიცოდეთ – ჩვენი თვის-ტომობა ნამდვილად რაში მდგომარეობს ან რომელ თვისტომობას უნდა დავუბრუნ-დეთ, დავუახლოვდეთ? რომელს დროსა ან რომელს ზნეს უნდა დავუბრუნდეთ:

33

როცა ქართველობას სპარსეთის დალი ეკ-რა, თუ როცა თათრების გავლენის ქვეშ ყოფილა ჩვენი ქვეყანა, როცა თათრების

ჭკუით ვცხოვრობდით და ვიკვებებოდით, თუ როცა საბერძნეთი გვპატრონობდა, როცა ვიზანტიის სწავლით გაბრწყინვებულ იქნა მოკლე ვადით ჩვენი ბნელი ცხოვრება? რა ზნე და წესი უნდა გვიყვარდეს, რა წყობილებისკენ უნდა მივესწრაფებოდეთ, რაში უნდა ვხედავდეთ ჩვენს იდეალს, რას უნდა ვსთვლიდეთ კარგად და ავად? ხომ შეუძლებელია ყველა ამ კითხვის განმარტება და გარჩევა, სანამ არ დაარსდება ჩვენში ხეირიანი ისტორიული შკოლა, სანამ ისეთი ხეირიანი ისტორიკოსები არ გაგვიჩნდებიან, რომელთაც ჩვენის ხალხის ძველი ცხოვრება გამოიკვლიონ და ის სიბნელე თვალიდან მოგვაშორონ, რომელიც ჩვენს წარსულს გვიმაღავს?

34

სანამ ამნაირი ისტორიკოსები არ გვეღირსებიან, სანამ მათის შემწეობით ჩინებულად არ გაიგებს ჩვენი ხალხი თავის წარსულ ცხოვრებას, მანამდი იმ ახალ პერიოდში, რომელშიაც ჩვენი ქვეყანა ამ ხანებში შესულა, ერთობ დაბნეულად, უთავბოლოდ და უმნიშვნელოდ წაჩოჩდება ჩვენი ხალხის გონებითი წინ-წაწევა. დღეს რომ ჩვენ ამისთანა ისტორიკოსები გვეყვანდეს, დღესვე ზედმიწევნით რომ ვიცნობდეთ ჩვენს წარსულს, ეს ისტორიული პერიოდი იქნება მარტო თუთხმეტიოდე წელიწადს გაგრძელდეს ჩვენში, მეტს კი არა. მაშინ, რაკი ასე მალე მოვიხდით ამ სახადს, ადვილად შეგვეძლებოდა ისტორიულ ცხოვრებაში შემდგომი ნაბიჯი გადაგვედგა და ჩვენი საკუთარი მუხლების ძალა გვემინჯა... დღეს კი უთავბოლოდ უნდა ვიბოდივლოთ, და ვინ გვეტყვის – რამდენს ხანს, რამდენს წე-

35

ლიწადს, ან იქნება საუკუნესაც, გასწევს ეს, „დროებითი“ პერიოდი ჩვენის ხალხის ისტორიული განვითარებისა?...

უფრო გარკვევით გამოვსთქვამ ჩემს აზრს, და ამ მიზნით ერთ მაგალითს მოვიყვან რუსეთის ისტორიული ზრდი-

საგან.

პეტრე პირველისა და ეკატერინე მეორის მეოხებით დაწყებული და გამლიერებული პერიოდი მიბაძვისა (მეორე პერიოდი) რუსეთში ეხლანდელ საუკუნემდი განიგრძო. ალექსანდრე პირველის უკანასკლნელ წელიწადებში რუსეთში პირველჯერ მოისმა შემდგომი პერიოდის წინამორბედი ხმები. შიშკოვმა და აქსაკოვებმა ქადაგება დაიწყეს, რომ მიმბაძაობა სასირცხოა, განა ჩვენ ხალხი არა ვართო, განა ჩვენ წარსული არ გვექონდაო? ჩვენ ძველებს დავუახლოვდეთო, მათგან ვისწავლოთ ჭკუა-გონებაო, მათ წესებს და-

36

ვუბრუნდეთო. ატყდა უშველებელი ბრძოლა ამ პირებსა და ევროპიულ განათლების ან წესების შემომღებლებს შუა. ორ ბანაკად გაიყო რუსული მწერლობა და საზოგადოებრივი ცხოვრება: ერთი (западники) ევროპის წესებსა და თავისუფლების შემოღებას ცდილობდა, მეორე კი (славянофилы) მამა-პაპური ცხოვრების დაბრუნებას. პეტრე პირველმა რუსეთი დაღუპაო, ამბობდენ და სწერდენ ეს უკანასკნელები: საჭიროა ის წესი აღვადგინოთ, რომელიც პეტრემ ევროპის მიბაძვით დაარღვიაო. დაიწყეს ამ ძველი წესებისა და ცხოვრების შესწავლა: მაშინ ხომ არავის გაგებაც არ ჰქონია ძველი ისტორიისა, სწორეთ ისე, როგორც ჩვენში არავის აქვს ეხლა ჩვენი წარსულის ცნობა. გამოჩდენ ნიჭიერი და მშრომელი ისტორიკოსები ორსავე ბანაკში. ზოგი ძველ დროში მარტო მოსაწონ მხა-

37

რეებს ეძებდა, ზოგი საძრახს და სასაცილოს. მათ შრომა მიდგომითი შრომა იყო, მართალია: მიდგომით და მრუდეთ ხატვიდენ ისინი წარსულს; მაგრამ მათი გამოკვლევით წახალისებული ხალხი მარტო იმათ კი არ შეაჩერდა. მათ შემდეგ ახალი, უფრო მიუდგომელი და სინიდისიანი ისტორიკოსები გამოჩნდენ, რომელთაც პირველებმა შრომა გაუადვი-

ლეს და გზა აჩვენეს. ამ ახალმა მწერ-
ლებმა კარგიცა და ავიც ერთნაირად გა-
მოიკვლიეს, არც ცუდი რამ დამალეს,
არც კარგი, და ნელ-ნელა გაიფანტა ის
სიბნელე, რომელიც რუსეთის წარსულ
ცხოვრებას ფარავდა... ამას გარდა, იმა-
ვე მოძრაობის მეოხებით, რუსები მი-
ხვდნენ, რომ მათს ცხოვრებაშიაც ყოფილა
ზოგიერთი იმისთანა მხარეები, რომე-
ლიც ევროპის განათლების მომხრესაც
კი მოეწონება ან აღტაცებაში მოიყვანს.

38

გამოჩნდა, მაგალითად, რომ ჩინებული
რამ ყოფილა რუსეთის ძველი ჩვეულება
შრომის განაწილებისა артели და მი-
წის მფლობელობისა (община), თითქმის
ისეთი ყოფილა, როგორც იდეალად უჩ-
ვენებემ ევროპის რეფორმატორები. გა-
მოჩნდა აგრეთვე, რომ რუსის ხალხს
მშვენიერი საკუთარი მუსიკა ჰქონია, ისე-
თი, რომ იტალიის მუსიკას უკან არ
ჩამოუვარდება. გამოჩნდა კიდევ რუსული
ს ტ ი ლ ი შენობაში ან მოწყობილობაში,
რუსული გემოვნება, რუსული სახალხო
პოეზია (ეპოსი, ლირიკა დასხვ.) გა-
მოჩნდა ბოლოს, რომ თვით გონების
ცხოვრებაშიაც – რომელიც ყველას ერთი-
ანად დახშული ეგონა, – რუსეთის ხალხს
თავისი თვისტომური მხარე ჰქონია, გან-
საკუთრებით სარწმუნოების კითხვებში.
ზოგიერთი მისი სექტები, ერეტიკოსო-
ბის მიმდევრობა, მეტის მეტად თვის-

39

ფეროვანი გამოვიდა... და როცა სინი-
დისიანმა ისტორიკოსებმა ან ეტნოგრა-
ფებმა კარგად გულმოდგინედ გამოძებნეს
ყველაფერი, რაც თვისფეროვანი ან დასა-
ფასებელი ყოფილა რუსეთის წარსულში
და მისი ხალხის ზნეში, მაშინ სრულებით
გაადვილდა რუსებისთვის საკუთარ მუხ-
ლებზე სიარული, სხვისი და თავისი ხე-
ირიანი წესების დაფასება ან დაფუძნება...
მაშინ რუსეთისთვის მოისპო მეორე და
მესამე პერიოდი, მისი ისტორიული გან-
ვითარებისა და გარდაიშალა მეოთხე პე-

რიოდი...

ეს მაგალითი იმისთვის კი არ მომიყვანია, რომ რუსეთი ვაქო ან ვაძაგო: ბავშობა იქნებოდა ამისთანა სურვილი. მინდოდა გარკვევით მეჩვენებია ყველასათვის, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ხალხის ცხოვრებაში იმ პერიოდს, რომელიც დღეს ჩვენს ქვეყანაში იწყება...

40

კერძო პირი ხშირად ვერც კი ხედავს, თუ თვითონ მას რა ისტორიული ძალა ამოქმედებს, რა ბუნების ძალას მიჰყავს ის ხან წინ, ხან უკან. ვისაც ზედმიწევნით არ შეუსწავლია „ისტორიის ფილოსოფია“, მას ყოველთვის ჰგონია, რომ რასაც მე დღეს ვშვრები, იმას ჩემი საკუთარი ჭკუით ვშვრებიო, ჩემი გონებით ვმოქმედობ, და სხვებს ვამოქმედებო. დიდი შეცდომაა ეს, დიდი სიბრყვეა. კერძო პირი ცხოვრებაში უბრალო პაიკია, რომელსაც ისტორიული ძალა და ჩარხი ატრიალებს ან ათამაშებს. ათასიც რომ იხტუნოს ამ პაიკმა, ათასიც რომ თავის ნებით გაიწიოს, ქვეყნის ჩარხის ბრუნვა მას მაინც უპოვის თავის ადგილს და თავის ნებაზე დაატრიალებს. მართალია, კაცის გონიერებასაც ბევრი შეუძლია ამ საქმეში, მაგრამ ეს ბევრის შეძლება მარტო იმაში მდგომარეობს,

41

რომ ზოგი პაიკი გაიგებს, რა ძალა ათამაშებს იმას, და ამ ძალით ისარგებლებს, ამ ძალას დაეხმარება; ზოგი კი ამას ვერ მიხვდება და ბრიყვულად თავს გაალახვინებს, ან მთელ თავის ღონეს ამ ძალასთან შეუფერებელ ბრძოლაში დალევს... ეს უნდა გვახსოვდეს კარგად, მეტადრე იმიტომ, რომ ჩვენში ზოგიერთს ყმაწვილთაგანს ჰგონია, რომ ქვეყნის ისტორია მით იწყება და მითვე გათავდება...

ამ საგანზე ლაპარაკი იმისთვის გავაბი, რომ მინდოდა მეთქვა, თუ რამ-სიდიდე მსგავსება სუფევს ეხლანდელ ჩვენს მოძრაობასა და რუსეთში სლავიანოფი-

ლობის დაარსებას შუა. ადვილად შემძღლო ასეთივე მსგავსება რომლისამე სხვა ხალხის ისტორიიდან ამელო. შემეძლო, მაგალითად, მომეყვანა ის ბრძოლა, რომელიც საფრანგეთში იყო გამართული

42

ცრუ კლასიკებსა და რომანტიკებს შუა, ან გერმანიის ცხოვრებიდან – ლესინგის დროს დაბოლოებული ომი საფრანგეთის წამბაძავეებს და ძველი გერმანიის მომხრეებს შუა... ორივე ეს ბრძოლა სწორეთ იმავე ხასიათის იყო, როგორც რუსეთში ატყდა და ჩვენშიაც იწყება... მაგრამ რუსეთის მაგალითი მისთვის მომყავს, რომ ეს მაგალითი უფრო ნაცნობი და ადვილად გამოსაკვლევეია ჩვენი ყმაწვილების უმეტესი ნაწილისთვის.

სლავიანოფილობის პირველი თვისება ის იყო, რომ თავიანთს ყველაფერს იწონებდა ან თაყვანს-სცემდა, და უცხოეთისას ყველაფერს იძულებდა ან აძაგებდა. წაბილწულიაო ყოველი კაცი, ვინც რუსულ ენას არ ხმარობსო და ვისაც უცხო ენაზე გინდ ერთი სიტყვაც წაცდებაო. როცა რუსულ ლაპარაკში ვინმე იმისთანა სიტყვას იხმარდა, რომელიც რუსეთში

43

სულ არ იყო, სლავიანოფილები კიჟინს იწყებდენ: „რათ ხმარობთო სიტყვას პარლამენტს, ეს ხომ რუსული სიტყვა არ არისო!“ – რომ გვჭირდება მისი ხმარება, და მის მსგავსს სიტყვას რუსულ ლექსიკონში ვერ ვპოულობთო, უპასუხებდენ მოწინააღმდეგენი. – „სიტყვასიტყვით გადათარგმნეთო, მოიგონეთ, მაგალითად სიტყვა „говори́льня“ (სალაყბო) და ის იხმარეთო. – რა ვქნათ, მიუგებდენ მაშინ მოპასუხენი, ჩვენ ენაზე უფრო მდიდარი და შემუშავებული ენა აქვთ ნემცებს ან ფრანცუზებს, მაგრამ თუ კი ისინი არ უკადრისობენ ინგლისური სიტყვის „პარლამენტის“ ხმარებას, ჩვენ რათ უნდა ვიუკადრისოთო?

შენიშნეთ, რომ ამ საგანში სლავიანოფილები, ჩვენი პატრიოტების არ იყოს,

იმას კი არ ქადაგობდენ – მწერლობა ხალხის ენას ყურს უნდა უგდებდესო, ხალხის

44

მდიდარი ლექსიკონით უნდა ხელმძღვანელობდესო, სამწერლო ენა ხალხის ლაპარაკს უნდა უახლოვდებოდესო. ეს რომ ვთქვათ, ჭეშმარიტება გამოითქმოდა მათი პირით. არა, ისინი იმას ქადაგობდენ – სწორეთ ისე, როგორც დღეს ჩვენი პატრიოტები ამბობენ, რომ მწერლობამ სიტყვებიც და სიტყვის წყობილობაც უნდა აილოსო ძველის მწიგნობრულის, დავიწყებულისა და მკვდარის ენისაგან. შენიშნეთ, რომ რუსული ენის გამამშვენებლად და გამამდიდრებლად სლავიანოფილები კი არ გამოდგენ, არა. ევროპის განათლების მომხრე მწერლებმა: პუშკინმა, ლერმონტოვმა, გოგოლმა, ლერცენმა და სხვ. გაამდიდრეს ეს ენა მით, რომ ხალხის ლაპარაკს დაუახლოვეს მწერლობის კილო, რომ ხალხის ენისგან მწერლობაში ათასობით შემოიტანეს ახალი სიტყვები და სიტყვის-

45

წყობილობა... შენიშნეთ, კიდევ, რომ არც შიშკოვის, არც ხომიაკოვის, არც კირეევსკის, არც აპ. გრიგორიევის ენა რუსის ხალხს არ ესმოდა, სწორეთ ისე, როგორც დღეს ჩვენს ხალხს „ივერიის“ მწერლების ენის გაგება უჭირს...

სლავიანოფილების მეორე თვისება ის იყო, რომ უცხოეთის ცხოვრებას, ძალას, მოძრაობას და განზრახვას ყურს სრულიად არ უგდებდენ. ჩვენს დროში ვერც ერთი ხალხი, რაგინდ ძლიერი, ან დიდი იყოს, თავისთავად ვერ იცხოვრებს ისე, რომ სხვა ხალხთან დამოკიდებულება ან განწყობილება არ ჰქონდეს. თუნდ მართლაც შეეძლოს ამ ხალხს თავის თავად განკერძოებული ცხოვრება, იმას ხომ მაინც ვერ იტყვის, ჩემს დღეში არც ერთ სხვა ხალხთან შეტაკება არ მომიხდებაო? რუსეთზე ათასჯერ უფრო ძლიერი იყო საფრანგეთი; მას მარტო თავისი ღონი-

თა და ძალით ცხოვრება შეეძლო, არც სხვისი დახმარება სჭიროდა, არც სხვა ქვეყნების მწერლობისგან ან ტექნიკურ მეცნიერებისგან ჰქონდა რამ მისაღები, არც სხვისი ჭკუა და გამოცთილება ენდომებოდა, არც ფული ჰქონდა სასესხებელი, არც არაფრის ყიდვა იყო მისთვის საჭირო უცხოეთში, მაგრამ ხომ ყველამ იცის, ახლა რა საშინელი ზიანი მისცა მას უცხოეთის დაუკვირვებლობამ, უცხოეთის ენის, ძალის თუ მიმართულების შეუსწავლებლობამ... თუ ამისთანა ზიანი საფრანგეთს დაემართა, რუსებს აბა როგორორ გამოადგებოდა უცხოეთის მივიწყება, როცა მისი გონებითი, ეკონომიური და ტექნიკური ცხოვრების უმთავრესი საჭირო მასალები რუსეთმა უცხოეთს უნდა მოთხოვოს? სლავიანოფილებს ეს არ ესმოდათ. მათ ეგონათ, რომ ჩვენს დროშიაც შესაძლებელი იქნება ისე „მოწყვე-

ტილად“, ისე განუვითარებლად იცხოვროს რუსეთმა, ისე ყური და თვალი არ აღზოვოს უცხოეთს, როგორც იოანნე მრისხანეს დროს იყო. ამისგამო სლავიანოფილები არც უცხოეთის მწერლებს ადევნებდენ თვალს, არც უცხოეთის გონებითს მოძრაობას, არც მის მიმართულებასა და სურვილს. მაგრამ მათი უმთავრესი განზრახვის – სლავიანების გათავისუფლების თუ შეერთების ასრულება ისე ხომ ვერ მოხდებოდა, რომ უცხოეთს ამ საქმეში მონაწილეობა არ მიეღო, ესე იგი არ ეწინააღმდეგებია? მაშასადამე, სლავიანოფილებს მარტო რუსეთში კი არ უნდა ემოქმედათ, მარტო რუსეთის ხალხის გაღვიძებისათვის კი არ უნდა ეშრომათ, უცხოეთლების შეგონებაც, შეჩერებაცა და შეკავებაც უნდა დაეწყათ. უცხოეთლების გულში სლავიანების შესახებ კაცობრივი გრძნობა უნდა გაეღვიძებიათ, უნდა უც-

ხოეთი აეღელვებიათ იმ სურათის გამო-

სახვით, როგორსაც სლავიანების გაჭირვებული მდგომარეობა წარმოადგენდა. მათ უნდა აეხსნათ უცხოეთისთვის, რომ სლავიანებიც ღვთის გაჩენილი ადამიანები არიან, რომ გონება მათაც ჰქონიათ, რომ სლავიანების პოეზია, მწერლობა, მუზიკა, ჩვეულებანი და სხვა ამ გვარი თვისებანი ყოველი განათლებული კაცისგან პატივისცემას მოითხოვენ იმ ხალხისთვის, რომელსაც ამდენი გაჭირვება გამოუვლია, ამდენი უშრომია და დღეს კი საცოდავი მონობა ღუპავს. რაკი ამისთანა ქადაგებით სლავიანებს ბლომად გაუჩნდებოდენ მომხრენი თუ თანამგრძნობნი უცხოეთლებს შორის, სლავიანოფილებს თვითონ ეს სლავიანები უნდა გაეძლიერებიათ იმ ცოდნისა და აზრების გადმოღებით, რომელნიც დღეს მარტო უცხოეთში იპოებიან, და რომელნიც ხალხს

49

აღვიძებენ, აძლიერებენ, გაბედვას და გამარჯვებას აძლევენ... მაგრამ სლავიანოფილებს მთელი ეს ნაწილი შრომისა სრულიად მივიწყებული და უკუგდებული ჰქონდათ.

იმის მაგიერ, რომ ეს მათი საქმისთვის საჭირო მოვალეობა შეესრულებიათ, ისინი – სწორეთ ჩვენებურ პატრიოტებსავით – მოღალატედ სთვლიდენ იმ მწერლებს, ვინც ამ გზას ადგა... მოღალატედ სთვლიდენ და შეურაცხ-ყოფდენ ბრიყვულად, ამიტომ რომ ბოლოს გაიგეს, შემცდარი ვიყავითო, და ბოლოს თვითონვე დაიწყეს უცხოეთში წერა და მოქმედება, დაიწყეს უცხოეთის ენებზე ბროშიურების ან გაზეთების გამოცემა, უცხოეთში ქადაგება... ზოგიერთი ჩვენს პატრიოტებსაც კი დაემართათ ამისთანა სირცხვილი...

სლავიანოფილების მესამე თვისება ის იყო, რომ გარეგან შეხედულებას, გარე-

50

გან საქციელს და სიტყვას ისინი ყოველთვის მეტ მნიშვნელობას აძლევენ, ვინემ თვითონ საქმეს ან მის არსებითს მხარეებს. ისინი ცდილობდენ, რომ რუს-

გლახივით ჩაეცვათ ტანისამოსი, თმა
ირგვლივ შამოეკრიჭათ, წვერი მოეშვათ,
ვოტკა ესვათ... მათ ეგონათ ხალხთან
დაახლოვება, ხალხის ამაღლება ამაში
მდგომარეობსო. ხავერდის შარვალს ჩა-
იცვამდენ, აბრეშუმის წითელ პერანგს,
მოყვითალო ქამარს შემოირტყამდენ,
თავზე ქუჩრულ ქუდს იხურავდენ და ისე
მიბრძანდებოდენ თავიანთ სოფელში, რომ-
ლის ყველა გლახები მათი ყმა და მონა
იყვენ. ხალხისთვის მათი ენა გაუგებარი
იყო, მათი ტანსაცმელები უცნობი და,
რასაკვირველია, მათი სიტყვა უნდო,
ამიტომ რომ საქმით უშველებელი წინა-
აღმდეგობა და მტრობა იყო ამ „განათ-
ლებულ და კეთილის მოსურნე მებატო-

51

ნებსა“ და მათ გლახებს შუა. – „ჩვენი
ბატონია, ჩვენი გამტყავებელი ბატონი,
მაშასადამე, ჩვენი მტერი უნდა იყოსო,
მაშასადამე, ყოველი მისი სიტყვა მტრუ-
ლი უნდა იყოსო». აი, რას ფიქრობდა
გლახკაცობა ამ ვაჟბატონების ლაპარაკის
დროს...

ავიწყდებოდათ სლავიანოფილებს, რომ
მარტო ცარიელი სიტყვით კი არ მოი-
გება ხალხის გული, რომ მარტო „ერთ-
მანეთი გვიყვარდესო“, „ერთობა ვი-
ქონიოთო“, საკმაო როდია, ნამდვილი
ერთობის დასაარსებლად... ამის გამო
ისინი სრულიათაც არ იკვლევენ მეცნიე-
რულად იმ კითხვას, თუ რუსეთის ხალხ-
ში რას მოუხდენია ერთობის დარღვევა,
რა ძალა უშლის ერთობის დაარსებას, რა
ჰყოფს ცალ-ცალკე... იმის მაგიერ, რომ
ეს კითხვა გამოეკვლიათ, გაცალცალკევე-

52

ბის ნამდვილი მიზეზი მოეძებნათ და ეს
მიზეზი მოესპოთ, ისინი ცარიელ ქადა-
გებას იმეორებდენ: „ერთმანეთი გვი-
ყვარდესო, ერთობა ვიქონიოთ!“ და ამ
ერთობის მოსაპოვებლად მათ საკმაო ეგო-
ნათ ერთნაირი ტანსაცმელის ხმარება,
ერთფეროვანი სიტყვების წამოროტვა...

მეოთხე თვისება სლავიანოფილებისა

იმაში მდგომარეობდა, რომ ყოველდღე რომელსამე უცხო ნაციონალობას დევნიდენ. დღეს ნემცებს ჩაეჯიბრებოდენ და ღრიალს იწყებდენ: შეგვჭამეს ნემცებმა, რაც ადგილია, მათ დაიკავესო, რაც დუქნებია, მათ ხელში არისო, რაც ვაჭრობა ან აღებ-მიცემობა მოიპოვება, მათიაო, პურსაც ისინი გიცხობენ, ხორცსაც ისინი გვიჭრიან, წაღებსაც გვაცმევენო, ტანსაცმელსაც გვიკერავენო და სხვ. ხვალ ფრანცუზებს აუტყდებოდენ და ფრანგული ენის, საქონლის დევნას თუ კიცხვას

53

იწყებდენ; ზეგ იტალიურ ოპერას ჩაეიშპებოდენ, მაზეგ დააწესებდენ – ინგლისურ სასმელებს ნურვინ სვამსო, ინგლისიდგან მაშინები ნურავის მოაქვსო და სხვ. და სხვ. აი, სწორეთ ისე, როგორც ამას წინათ ერთმა ჩვენმა პატრიოტმა დაუბოლოებელი სტატია დაწერა, როგორ შეიძლება, თფილისში ვინმემ მოსკოვიდგან კალაჩების (პურის) მცხობელი დაიბაროს, განა ჩვენ ხაბაზი ცოტა გვყავსო, განა პურის ცხობა ჩვენ წინაპრებს არ სცოდნიათო და სხვ. საქმე, რასაკვირველია, სლავიანოფილების კიჟინით არც კეთდებოდა, არც იცვლებოდა. სულ სხვა იქნებოდა, მათ რომ საქმით ეშველათ ამ შენიშნულ ვნებისთვის, ან ხეირიანი რჩევა მიეცათ ხალხისთვის, თუ როგორ, რა გზით შეუძლია მას ნემცების ან ფრანცუზების უპირატესობისაგან თავის დახსნა, ესწავლებიათ, იმ დალოცვილებს –

54

ნემცებივით იმუყაითეთ, მათსავით ისწავლეთ ხელოსნობა და შრომაო, ეს სირცხვილი კი არა, ჩინებული საქმე იქნებაო, და სხვ. და სხვ. ან გაეხსნათ სამოსწავლო და სახელოსნო სასწავლებლები და სხვა ამგვარი დაწესებულებანი, მაშინ რუსობას ადვილად შეეძლებოდა იმ ადგილების ან მდგომარეობის დაპყრობა, რომელიც ნემცებსა თუ ფრანცუზებს ჩაეგდოთ ხელში. ისიც მოიფიქრეთ, თუ რა გასაკვირველი უნდა ყოფილიყო, რკინის

გზის ან სპეციალური სამსახურის ადგილები ნემცებს რომ კავებოდათ, რაკი სლავიანოფილები დილიდგან საღამომდი იმას ქადაგობდენ, უცხოეთის მეცნიერება ჩვენ გვავენებსო, საჭირო არ არისო უცხოეთის გამოცდილება მიელოთ, და, მაშასადამე, არც უცხოეთის წესზე გამართული სამსახურის ასრულება შეეძლოთ? რასაკვირველია, მთელი ეს სამსახური და

55

მთელი ის საქმეც, რომელსაც უცხოეთის სწავლა ან გამოცდილება სჭიროდა, მარტო უცხოეთელების ხელში ჩარჩებოდა. ამის გამო, მართლა მთელ რუსეთს რომ დაეჯერებია სლავიანოფილების ქადაგება, მართლა ყველა რუსებს რომ სლავიანოფილების ჭკუაზე ეართ, ყველანი უმეცარნი დარჩებოდენ, და მთელი სახელმწიფოს უმჯობესი ადგილები, ყველა მისი რკინის გზები და ორთქლის გემები, ყველა მისი ფაბრიკები და ქარხნები, მთელი მისი ალემ-მიცემა, ვაჭრობა, წარმოება და შეძლება სულ ერთიანად მარტო უცხოეთელების ხელში ჩავარდებოდა. მაშინ რუსები თავის საკუთარ ქვეყანაში სხვის სასარგებლოდ მეწველ ძროხად გადიქცეოდენ და მართლა ნემცების ან ფრანცუზების შინაყმად გახდებოდენ, პარიების მდგომარეობაში ჩავარდებოდენ... ეს ხომ უეჭველია, ამი-

56

ტომ რომ რუსული შკოლა, რუსული მეცნიერება, რუსული გამოცდილება და სწავლა ვერც მაშინ აძლევდა, ვერც ახლა აძლევს რუსეთის შვილებს საშვალებას – უცხოეთის გამოცდილებით დახელოვნებულ უცხოეთელებს შეეძარონ და ბრძოლაში ადგილი არ დაუთმონ...

რომ ვინდომო ამგვარი შედარების გაგრძობა, ერთ თვეშიაც ვერ გავათავებდი ყველა მსგავსების ჩამოთვლას, – იმ სიდიდე ანალოგია არსებობს სლავიანოფილებს და ჩვენ ვიწრო პატრიოტებს შუა... მგონია კი, რომ გონიერი მკითხველის დასაჯილდოებლად და მისი

თვალის ასახილველათ ეს ოთხი მსგავსებაც საკმაო უნდა იყოს ჯერჯერობით. თუ ვინმემ ამ აზრისა და შედარების დარღვევა მოინდომა, თუ სადმე მისი უსაფუძვლობის შეწამება მოისმა – მზათა ვარ, უფრო დაწვრილებით დავუბრუნდე ამ სა-

57

განს და უფრო საფუძვლიანად დავამტკიცო ეს ხელმეორედ...

III.

წედანაც ვახსენე სამჯერ თუ ოთხჯერ ჩვენი პატრიოტები. მართლაც, იმ მოძრაობამ, რომელიც ჩვენს ქვეყანას ეღირსა ბოლოს, ჩვენში ბლომათ დაბადა ის მავნებელი და საზიზღარი ტიპი, რომელსაც მწერლობის უმჯობესი და უპატიონესი ნაწილი ყოველგან დევნის და რომელსაც ზოგან „მოვინისტებს“ ეძახიან, ზოგან „ვიწრო პატრიოტებს“, ზოგან „квасные“-ს და სხვ. – ჩვენდა საუბედუროდ, ჩვენშიაც გამოჩნდა ამ ტიპის ხალხი, ჩვენშიაც ხმა და გავლენა მოიპოვა მათმა ვიწრო და თვალეზ-დახუჭულმა ტვინმა...

58

საკვირველი ესაა, რომ ამ ვიწრო ან ცრუ პატრიოტებს შუა ბევრი ისეთია, რომ ხმას როდი იღებდენ და ხალხს როდი აღვიძებდენ იმ დროს, როცა მამულის სიყვარული საშიში რამ იყო, როცა მამულის ერთგულ კაცს საზოგადოების ტაშის კვრა კი არა, უფროსების რისხვა და ლახვრა ელოდა...

ისიც არის საკვირველი, რომ მას აქით, რაც საზოგადოებამ აშკარად გამოსთქვა თავისი მხურვალე თანაგრძნობა მამულის ბედზე, ისეთი პირებიც გაპატრიოტდენ – გაცრუპატრიოტდენ, – ვინც უწინ პატრიოტობას სისულელედ სთვლიდა, ვინც აშკარად კოსმოპოლიტობდა, ვინც მე, მაგალითად, სულელად იმიტომ მთვლიდა, რომ პატრიოტია, მაშ, რასაკვირველია, სულელი იქნე-

ბაო! დახეთ ბედის ჩარხის ტრიალს!
ეგევე პირები დღეს იმდენათ გაცრუპა-

59

ტრიოტდენ, რომ ათიათასჯერ გადამა-
ჭარბეს პატრიოტობაში!.. ადვილათაც
შესაძლებელი იყო ჩემი გადაჭარბება:
კრივი ჩემი ქვეყნის ბედნიერებად არაოდეს
არ მიმაჩნია, უმეცრებას ჩემს დღეში
არ ჩავთვლიდი ჩვენის ხალხის იდეალად,
არასოდეს არ ვიფიქრებდი და არ ვი-
ტყოდი, ნეტავი იმ დროს მოვესწრო,
რომ ჩვენს ქვეყანას ფარნავაზ მეფის
დროინდელი წესები მიეღოს მეთქი...
მაშასადამე, ახლა ყოველ ჩვენს ცრუპა-
ტრიოტს, ამგვარი ხეპრული აზრების
ცრუ-მომხრეს, ადვილად შეუძლია სთქვას
ჩემზე, რომ მამული არ მყვარებია და
მისი კეთილდღეობა არ მწამებია... მა-
გრამ ეს ყოველიფერი გაკვრით არის აქ
თქმული. იქნება ეს ჩვენი „ცრუპატრიო-
ტები“ მარტო ფარისევლობით არ იქ-
ცეოდენ, იქნება სასწაულებრივი მათი
უცევი გაცრუპატრიოტება მარტო ანგა-

60

რიშით არ იყოს მომხდარი, იქნება ზო-
გიერთს მათგანში მაინც მამულის მსახუ-
რების გულწრფელი სურვილი მოქმედებ-
დეს. ამის გამო თავი დავანებოთ მათი
საქციელის დაცინვას, მათს პიროვანს
მხარეს, და მათი საქმე ისევ გულდამ-
ჯდარათ, გულგრილად, მეცნიერულად
გავარჩიოთ.

აქ საჭიროდ ვსთვლი ხეირიანად გან-
ვმარტო ის ჩემი სიტყვა, რომლითაც
ამგვარ კაცებს ვხატავ, „ცრუპატრიო-
ტებს“ რომ ვარქმევ იმათ, ამ სიტყვით,
იმას კი არ ვფიქრობ, ვითომც მამული
მართლა ფეხებზე ეკიდოთ, ან მარტო
ფარისევლურად ეძახდენ თავის თავს პა-
ტრიოტათ. არა, მხოლოდ ის მაქვს მხე-
დველობაში, რომ მათი მამულის სიყვა-
რული შემცდარი და შემაცდენელი სიყვა-
რულია, რომ უსაფუძვლო და უაზროა,
მათი მოსაზრება, მათი გრძნობის სა-

ფუძველი, რომ ეს სიყვარული ხანდახან მტრობაზე უარესი გამოდის... მაგალითს მოვიყვან, ამიტომ რომ მაგალითით, ხშირად, საქმე უფრო ადვილად და მალე აიხსნება, ვინემ ფილოსოფიური მოსაზრებით. მეტის-მეტათა და გულწრფელად უყვარს დათვს თავისი ბელი, ეს ხომ ყველამ იცის. მაგრამ ხშირად მოხდება, რომ ეს დათვი, სიყვარულით გატაცებული, ბელს ისე მაგრად იხუტებს გულში, რომ სრულებით ახრჩობს და ჰკლავს. ესეც ხომ ყველას გაეგონება. ფარისევლობით კი არ შვრება ამას დამთვი, განგებ კი არ უნდა იმას ბელის სიკვდილი, გრძნობის უქონელობის გამო კი არ ჰკლავს იგი თავის შვილს, არა. ეს უბედურება მას იმიტომ ემართება, რომ უგნურია, არ ესმის, თუ რამდენად საჭიროა ჰაერი და მოძრაობა მისი ბელისთვის, თუ როგორ მომაკვდინებელია

მისთვის ნამეტანი ალერსი და მოფერება... ნამდვილი გულწრფელი გრძნობა აქვს ამ დათვს, მაგრამ მისი სიყვარული მაინც „ცრუსიყვარულია“, ამიტომ რომ მის ბელს ეს სიყვარული ჰკლავს, სწორედ იმავე ნაირად, – ან იქნება უფრო ადვილათაც – როგორც აშკარა და ნამდვილი მტრობა მოჰკლავდა. ყოველთვის, როცა რომელსამე გრძნობას, თავის გამოფენაში გრძნობის წინააღმდეგი შედეგი მოსდევს, როცა, მაგალითად, სიყვარულის გამოფენას მტრობის შედეგი მოაქვს, ამნაირად გამოფენილ გრძნობას ცრუ-გრძნობას უძახიან. მეც სწორედ ამის გამო ჩვენებურ პატრიოტობას „ცეუ-პატრიოტობის“ სახელს ვარქმევ... ამ ჩვენი ცეუპატრიოტობის დედა-აზრი, ბურჯი, მოედანი და ბურთი იმაში მდგომარეობს, რომ „ჩვენი მამული გვიყვარსო!“

„ჩვენი მამული გვიყვარდესო“, – აი, რით

ამპარტავნობს დღეს ჩვენებური კაცი. ეს სწორედ იმას ჰგავს, ამპარტავნობა იმით რომ დავიწყო, – წმინდა ჰაერი მიყვარს, ან პური, ან წყალი მეთქი.

ვის არ უყვარს თავისი მამული? სად მოიძებნება იმისთანა ქმნილება, რომელსაც დაბადებიდგანვე თანდაყოლილი არ ჰქონდეს ამისთანა გრძნობა? კაცს კი არა, პირუტყვსაც კი აძლევს ბუნება იმ ადგილის სიყვარულს, საცა დაბადებულა, გაზრდილა და გათამამებულა ეს პირუტყვი. აიყვანეთ ძაღლი, თუნდ ხურჯინში ჩასვით, თავი მოუკარით, თვალი აუხვიეთ და ისე მოაშორეთ მის სოფელს, გადაატარეთ ცხრა მთა, – ნახავთ, რომ რამდენსამე დღეს იქით ის თავის სოფელს მოძებნის, თუნდა ახალ ადგილს უმჯობესი სასმელ-საჭმელი და მოვლა დახვდეს. – მისთვის ეს სოფელი მ ა მ უ-

64

ლი ა. სხვაგან ის წუწუნობს, იტანჯება, და ხშირად კიდევ კვდება იმ ავადმყოფობით, რომელსაც ყველა ხალხის ენაზე ჩინებული სახელი აქვს – „მ ა მ უ ლ ი ს ს ე ვ დ ა“. აიყვანეთ ცხენი, შეჯექით ზედ, გადაატარეთ ისევ ცხრა მთა, კარგად ასვით და აჭამეთ ახალ ადგილს, და გაუშვით თავისუფლად, ნახავთ, თუ ისევ თავის სოფელში არ დაბრუნდეს, თუ გზაზე არავინ მოიპარა, ან მგლებმა არ შეჭამა. ეს მაგალითი იშვიათი და ძვირი საშინჯია, მაგრამ ის ხომ ყველამ იცის, რომ როცა ცხენი თავის პატრონის სახლს მიუახლოვდება – სიხარულით ხვიხვინს იწყებს და ფეხს აუჩქარებს, თუნდ კარგა ლაზათიანად იყოს გამამძლარიც... თუ კი პირუტყვისთვის არ დაუკლია ბუნებას ამ გვარი გრძნობა, ნუ თუ კაცს მოაკლებდა? მართლაც, იმისთანა კაცის შეხვედრა, რომელსაც მამულის

65

სიყვარული არ მოეძებნებოდეს გულში, სწორეთ იმნაირადვე იშვიათია, როგორც კუზიანის ან ცალ-თვალა კაცის დაბადება. ბუნებამ მარტო ათასში ერთჯერ იცის

ხოლმე ამ ნაირი ნაკლის გამოჩენა...

რომელი კაცია ისეთი, რომ მამული არ უყვარდეს? ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ კაცს ამ სიყვარულის გეგაბა თვითონაც არა აქვს, მაშასადამე, ადვილად შეიძლება, სხვებმა სრულიად ვერ შენიშნონ მას ეს გრძნობა. მაგრამ აიყვანეთ ეს კაცი და თავის მამულს მოაშორეთ, მაშინ ნახავთ, ყვარებია მას მამული, თუ არა!! ან მეორე მაგალითს გირჩევთ: სრულიად უსწავლელი კაცი გამოიყვანეთ მიყრუებული სოფლიდგან, ისეთი, რომ არც პატრიოტობა რაა გაეგონოს, რომ არც პატრიოტობა რაა გაეგონოს, არც მამულის-სიყვარული წიგნებში ამოეკითხოს, და ამისთანა კაცის წინ მისი სამშობლო უგინოს ვინმე გარეშე პირმა, ან

66

მისი ხალხის ძაგება დაუწყოს, ნახავთ, მაშინ, რა ნაირი ვნებით აენტება მას პირისახე, როგორ გაწითლდება და გამწარდება, რა ნაირად დაიწყებს თავისი ქვეყნისა და ხალხის დაცვას ან გამოსარჩლებას!...

ამ გვარი სიყვარული ყველას აქვს, ვისაც კი სული პირში უდგია, სწორედ ისე როგორც დედისა ან დის სიყვარული ყოველ ხორც-შესხმულ ადამიანს დაბადებიდგანვე გამოყვება. ვის არ აევსება თვალი ცრემლებით, რომ და უგინინ, ან და გაუუპატიურონ? ვინ იქნება იმდენად უსუსური, რომ მათთვის თავი არ გამოიდვას? ადამიანის გულში მამულსაც სწორედ იმისთანა ადგილი უკავია თავისთავად, როგორც დედის ან დის სიყვარულსა და პატივისცემას უჭირავს...

მაშასადამე, არც დიდი ვაჟკაცობაა, არც სატრაბახო რამ არის, იმით ვიქადოდეთ – „მამული გვიყვარო!“ ამის თქმა მარ-

67

ტო ჩვენს საკუთარ რეგვენობას გამოაშკარავებს და მარტო დაანახებს ყველას, რომ ერთობ დაბლა ვმდგარვართ გონების განვითარებით, თუ ამ გვარი უბრალო ბუნებითი გრძნობა იშვიათს ან განვითარებულ გმირობად ჩაგვითვლია. რომ

გამოვიდე მინდორზე და კვებნა დავიწყო – ძლიერ მიყვარს მე დედა ჩემი, რას ემსგავსება ეს ჩემი ლაპარაკი? ხომ ყველას შეეძლება მიპასუხოს სრული საფუძვლიანობით: ბიჭო, რას მიედებ-მოედები? დედა ვის არ უყვარს, დედის პატივისცემა ვის არა აქვს? ისეთი რამ უნდა დაიტრაბახოსო, რაც მართლა ძნელი ან იშვიათი იყოს, თორემ „კაცი არ მომიკლავსო“ რომ სთქვა, ან ტალახის მაგიერ პურსა და ყველს ვჭამო, ეგ ხომ ყველას შეუძლია სთქვას!“

როგორც ამის თქმაა სისულელე, სწორედ იმნაირივე ხეპრობაა იმით იკვებნი-

68

დეს კაცი, რომ მამულს ვემსახურები, მის სიკეთეს ვეძებ, მის სასარგებლოდ ვშრომობო. რომელი გონიერი კაცი დაიწყებს ქადილს, რომ დედა ჩემს პატივს ვსცემო, კარგათ ვასმევ და კარგად ვაჭმევო, მის ხეირიანად რჩენას ვცდილობო, მისი კეთილდრეობისთვის ვშრომობო? ხომ არავინ? ხეირიან და გონიერ საზოგადოებაში სწორედ ამნაირათვე საუკადრისო იქნებოდა ქადილი, რომ მამულს ვემსახურებიო.

თქვენ წარმოიდგინეთ, რა სიცილს და ხარხარს დააყრიდენ საფრანგეთში ან ინგლისში იმისთანა კაცს, რომელიც იმის თქმას გაბედავდა – ჩემი მამული მიყვარს და ჩემი სამშობლოს სიკეთისთვის ვშრომობო!.. ეს საყოველთაო მოვალეობაა, ისეთი, რომელიც ყოველ ხეირიან კაცს, ვინც ხეპრე, ქურდი ან უსულო არ არის, უნდა ჰქონდეს. და იმაზე უმეტესი სი-

69

ტუტუცე რაღა იქნება, კაცი პირდაპირ ამტკიცებდეს, არც ხეპრე, არც ქურდი, არც უსულო ვარო!

მაგრამ, თუმცა საერთო და საყოველთაო მოვალეობაა ეს მამულის მსახურება, ჩვენში ის ჯერ იმდენად როდია გავრცელებული, რომ ყველამ კარგად იცოდეს, რაში მდგომარეობს ეს მოვალეობა ან ყველას ესმოდეს, თუ რაგვარად უფრო

ადვილი და გამოსადეგია მისი ასრულება.

მართლაც, რაში მდგომარეობს ეს მსახურება? რაში მდგომარეობს ის საზოგადო სიკეთე, რომელიც ჩვენს მამულს სჭირია? რა ხიერი უნდა მოუტანოს მამულს მისმა შვილმა, ის მას რა ნაირად უნდა ემსახუროს?

70

IV.

სხვადასხვა პირს სულ სხვადასხვა ნაირად ესმის ეს კითხვა, სულ სხვადასხვა ნაირად ეხატება თავში ეს სიკეთე. ჩვენს ქვეყანაში იმისთანა პირიც მოიძებნება, რომელსაც იქნება ეგონოს, რომ საქართველოს სიკეთე მაშინ ექნებაო დაფუძნებული, როცა ყოველი ქართველი, ყოველი კაცი, საქართველოს ნიადაგზე მცხოვრები, მართლმადიდებელი სარწმუნოების იქნებაო. შესაძლებელია, რომ იმგვარი მოაზრენიც მოვნახოთ ჩვენში, რომელთა აზრით საქართველოს სიკეთე იმაში მდგომარეობს, რომ ყოველმა ქართველმა ან საქართველოში დასახლებულმა პირმა წერა-კითხვა და თვლა იცოდესო. სხვებს, უფრო მომეტებულ რიცხვს ის აზრი სწამს, კარგი მაშინ იქნებაო, რო-

71

ცა ქართული ენა ყველას ჩინებულად ეცოდინებაო... ყველას შეხედულებას აქ არ მოვიყვან, რამდენი კაცია, იმდენი შეხედულებაც არის ჩვენში. საქმე ისაა, – რომელი ამ შეხედულებათაგანი სწორეა, და რომელი – შემცდარი.

მკითხველი ადვილად დამეთანხმება, რომ ათასი ამისთანა შეხედულება რომ ჩამოვთვალო, ჩვენს ქვეყანაში გავრცელებული, ყველა ერთიანად ცალმხრივი იქნება. ვინ იტყვის, მაგალითად, რომ წერა-კითხვის და თვლის ცოდნა კარგი ან სასარგებლო არ იყოს? მაგრამ საკმაოა, განა, მარტო წერა-კითხვის ცოდნა კაცის ბედნიერებისთვის? რამდენი იმისთანა კაცი გვინახავს, რომ წერა-კითხვა კი არა, ისტორიაცა და გეოგრა-

ფიაც ცოდნოდეს, მაგრამ მაინც უძლური ან უბედური დარჩენილიყოს? ასე ითქმის ქართული ენის ცოდნაზედაც. იყო დრო,

72

როცა მთელი საქართველო მარტო ქართულ ენას ხმარობდა, მარტო ქართული იცოდა, და კარგადაც იცოდა; როცა შკოლებში კი არა, სასამართლოებშიაც ხმარობდენ ამ ჩვენს ენას... მაგრამ ნუ თუ იმ ბედნიერ დროში არაფერი ჰკლებია ჩვენს ქვეყანას და ხალხს? ნუ თუ მარტო ქართული ენის ცოდნამ გააბედნიერა საქართველო, და ნუ თუ ჩვენი მამულის დაცემის მიზეზი მარტო ის იყო, რომ ჩვენმა წინაპრებმა ქართული ენა დაივიწყეს? რასაკვირველია, დედა-ენა ძვირფასი რამ არის: ის ისეთი მძლავრი კავშირია, რომელიც საზოგადოებრივ ძალას შეადგენს და ხალხს ერთი მიზნისკენ წინ წაწევას უადვილებს. მაგრამ, როგორც კავშირი, როგორც ძალა, ის მარტო საშუალებას შეადგენს, და არა მიზანს, მაშასადამე, საქმე ის უნდა იყოს, თუ თვითონ ეს მიზანი რაში უნდა მდგომარეობდეს?

73

გაკვრით კიდეც ვსთქვი წელან, რომ ამ კითხვის გარჩევა იმ კითხვის გამოკვლევაზეა დამოკიდებული – თუ რამ დასცა ჩვენი მამული.

როცა ამ უკანასკნელ კითხვას გამოვიკვლევთ, პირველიც განმარტებული გვექნება.

– როგორ თუ რამ დასცაო ჩვენი მამული, შემომკვივლებს რომელიმე ცრუპატრიოტი, იმან დასცა, რომ პატარა ხალხი ვიყავით, და დიდრონები შემოგვესიაო. ვერ გაუძელით, და ის იყოო ჩვენი დაცემის მიზეზი! მოითმინეთ, ბატონო. პატარა, ძლიერ პატარა ხალხი იყო საქართველოს ხალხი, სპარსელებთან შედარებით, მაგრამ ხომ ვერ დასცა ჩვენი მამული დიდმა სპარსეთმა? დიდრონი ხალხნი გახლდენ ის ხალხნი, რომელიც ჩვენს ქვეყანას მურვანყრუმ, ჩინგის-ყაენმა ან თემურ-ლენგმა დაასია, მა-

გრამ ამ ხალხებმა ხომ ვერ მოსპეს ვერც ჩვენი განვითარებული არსებობა, ვერც ჩვენი თვისტომობა? ოსმალეთი ჩვენზე ათასჯერ უფრო ძლიერი და დიდი იყო, მაგრამ ხომ ვერ მოგვერია მაინც, ხომ ვერ ამოხოცა ისტორიიდან ჩვენი სახელი და დიდება? თუ კი ოცი საუკუნე გავუძელით ამდენ დიდრონ ხალხებს, თუ კი ამ ოცი საუკუნის ბრძოლამ იმდენათაც ვერ დაგვღალა, რომ მათს დამძლევს ჩვენს ქვეყანას იმისთანა ბრწყინვალე და სახელოვანი მეფობა ეღირსა, როგორც ერეკლე მეორისა, – რომლის მსგავსიც ჩვენ დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის იქით აღარ გვინახავს, – ნუ თუ ეს იმას არ მოასწავებს, რომ ამ შემთხვევაში მარტო დაღალულობას კი არ უმოქმედებია, მარტო მცირე ტომობას კი არ უმუშავნია? პატარა ხალხი ვიყავით, დიდრონებთან შეტაკებული, დიდრონების

მებრძოლი, მაგრამ მაინც ვძლებდით, მაინც მარჯვენი ვიყავით. რა იყო მოზეზი? ის იყო, რომ თვითონ ეს დიდრონი ხალხი ჩვენ მარტო რიცხვით გვერეოდენ, და ხანდისხან მარტო იმით გვჯობნიდენ, რომ თითო ჩვენს მეომარს ოცი ოსმალს ან სპარსეთის მხედარი წინ უხვდებოდა. მაგრამ თითო თითოდ რომ შეგვედარებია ერთი ჩვენი მხედარი ერთი მტრის მხედრისთვის, ეს უკანასკნელი ვერაფრით ვერ სჯობნიდა პირველს. ორივეს ერთნაირი იარაღი ჰქონდა, ორივე ერთნაირად გაზრდილი იყო, ერთნაირი სწავლის პატრონი... ჩვენს მხედარს ის უპირატესობაც კი ჰქონდა მტრისაზე, რომ თავისი მამულის, სახლკარის, ცოლ-შვილის დასაცველად იბრძოდა, და მტრისა კი ომობდა სხვის ასაკლებად. მტრისთვის სულ ერთი იყო, აიკლებდა – ქართველს, თუ ლეკს, თუ

ოსს, თუ რუსს. რაკი იმას ქართველი გამწარებულად უწინააღმდეგებდა, მტერი მას თავს ანებებდა და სხვაგან მიდიოდა, იქნება გამარჯვება და აკლება იქ უფრო ადვილად შევიძლოო... ყველამ იცის რამ-სიდიდე ძალას შეადგენს ომში და ბრძოლაში ის თავგანწირულობა, რომლითაც კაცი თავის ოჯახსა და კერას იცავს... ეს გრძნობა ხშირად გვამარჯვებინებდა მტერზე, ამ გრძნობით ვსჯობდით მტერს, ეს გრძნობა იყო იმის მიზეზი, რომ ასი ქართველი ათას ამკლებს ერეოდა და უკუაქცევდა... თორემ სხვა მხრით ყველაფერში სწორნი ვიყავით მტერთან, რიცხვს ან რაოდენობას გარდა.

ასე წარმოებდა ჩვენი ცხოვრება. მაგრამ ბოლოს ქვეყნის ისტორიაში ახალი ძალები გაჩნდა. ზოგიერთი ხალხი მეცნიერებამ ერთობ დააწინაურა, და ვინც ამ მეცნიერებას არ მიეკარა, ის უწინდე-

77

ლივით სუსტი დარჩა. ომის ხასიათიც შეიცვალა. ჯარებისთვის ახალი იარაღი შემოიღეს, რომლის გაკეთებასა და ხმარებას დიდი ცოდნა და მოხერხება სჭიროდა. ისეთი ზარბაზნები მოიგონეს, რომელსაც წინ ვეღარ დაუდგა ვერც ერთი ჩვენი ციხე-დარბაზი. ჩვენი მამაპაპური ციხეები ქართლში და იმერეთში, თათრებმა ამ ახალი ზარბაზნებით, ცხრამთის სიშორიდან დაგვინგრიეს. იმათ ევროპაში ეშოვნათ ეს ზარბაზნები, და ჩვენ არც კი ვიცოდით, თუ ამ ნაირი მანქანა სადმე არსებობდა... და რაც მტრის რიცხვს ჩვენთვის ოცი საუკუნის განმავლობაში ვერ დაეკლო, ის ოცი წლის განმავლობაში მტრის დაწინაურებამ წაგვართვა: მაშინ უცხოეთის წინ დაიჩოქა ჩვენმა გონებამ, რაკი სცნო, რომ უცხოეთი ჩვენზე უფრო ოსტატი, უფრო მეცნიერი, უფრო გონიერი ყოფი-

78

ლა. რაკი ჩვენ რწმუნება დაკვარგეთ ჩვენს თავზე და გონებაზე, რაკი ჩვენს საკუთარ გულში ბრმად და ხეპრედ ვიცანით თა-

ვი, რაკი ის მორალური ძალა ხელიდამ
გაგვიცურდა, რომელიც ამაყად შეგვატა-
კებდა ხოლმე ათჯერ თუ ასჯერ უფრო
მომეტებულ მტერს, მას აქით ჩვენ მოვ-
ტყდით და წავხდით. მტერმა კი არ
დაგვცა, ჩვენმა საკუთარმა „რწმუნების
დაკარგვამ“ წავგახდინა. აღარ გვწამდა
ჩვენი თავი, უცხოეთი კი ჩვენს თვალში
რადაც უზენაეს ქმნილებად იხატებოდა.
აი, მარტო მაშინ გაგვიჯდა ტვინში ის
პანიკა, ის ახალი, უცნობი ძალის შიში,
რომელიც ხშირად მილიონებისგან შემ-
დგარ ხალხს ათას კაცს უმორჩილებს...
ამის მაგალითს ჩვენ დღესაც ვხედავთ
ინდოეთში ორასი მილიონი ინდოეთლე-
ბი მორჩილებაში ყავს ოცი ათას ინგლი-
სელებს... რას უზამს ეს ოცი ათასი

79

კაცი, თუ გინდ თითოს კრუპის ზარბა-
ზანიც ჰქონდეს, მთელ ორასი მილიო-
ნისგან შემდგარ ხალხს, ეს ხალხი რომ
გონებითად დაჩოქებული არ იყოს ამ ოცი
ათასი კაცის მეცნიერების წინ?

აი, ბატონო ჩემო ცრუპატრიოტო,
რამ დაჩაგრა, რამ დასცა და უკან და-
სწია ჩვენი ქვეყანა. უკან დასწიაო, რომ
ვსთქვი, სწორი სიტყვა არ მიხმარია.
დამიჯერეთ, დღევანდელი საქართველო
ათასჯერ უფრო წინ წაწეულა იმ საქარ-
თველოზე, რომელიც მეთექვსმეტე, ან
მეჩვიდმეტე, ან მეთვრამეტე საუკუნეში
ისე მამაცურად თავს იჩენდა. ხალხიც
მომეტებულია დღეს შიგ, სწავლაც დღეს
უფრო დაწინაურებულია, სიმდიდრეც უფ-
რო გავრცელებულია, – ერთი სიტყვით,
ყველაფრით უფრო მძლავრია დღეს ჩვე-
ნი ხალხი, ვინემ უწინ იყო. საუბედუ-
როდ, მაშინ ჩვენი მეზობლებიც ჩვენსა-

80

ვით განვითარებული და განათლებული
იყვნენ, და არა ჩვენზე უმეტესად. დღეს
ყველა მეზობლები, და მთელი
უცხოეთი, ათი-ათასჯერ, ან ასი ათას-
ჯერ უფრო დაწინაურდენ უწინდელზე,
ჩვენ კი მარტო ათასჯერ უფრო გავ-

მაგრდით... აი, ეს გარემოება შეადგენს ჩვენს უბედურებას, თორემ ჩვენი მეზობლები რომ ჩვენზე უფრო არ დაწინაურებულიყვნენ, დღესაც ისე ადვილად შეგვეძლებოდა მათი მორევა და მათ შუა მარჯვედ გამოჯგიმვა, როგორც უწინ გვჩვევოდა...

ეს მიბრძანეთ ახლა, რა წაგვწევს წინ, რა დაგვაწინაურებს იმოდნათ, როგორც სხვა ხალხი დაწინაურებულა? ამაში ხომ ყველა თანახმანი ვართ, რომ მათი მოწვევა, მათთან გასწორება შეუძლებელი საქმე არ არის, მაგრამ ის უნდა გავშინჯოთ, რა გზით შეიძლება ამ მიზნის მიწვევა?

81

ნუ-თუ შესაძლებელია სხვის ჯობნა, თუ კი ჩვენ ამ სხვას არ გავიცნობთ? ნუ-თუ მარტო ის დაგვაწინაურებს, თუ ჩინეთის კედლით შემოვსაზღვრეთ ჩვენი ქვეყანა? თუ კი სხვის მწერლობას არ შევისწავლით, სხვის მეცნიერებას არ შევიძენთ, სხვის გამოცდილებას არ დავიმკვიდრებთ, ნუ-თუ მარტო ძველი ჩვენი ენის გაზეპირებით, ძველი ხელნაწერების ტრიალით, ძველი ჩვეულების გახსენებით შეგვეძლება იმ ძალის მოპოვება, რომელიც სხვებთან გაგვასწორებს და სხვის პატივს შეგვძენს? ნუ-თუ მარტო ქართული ენის შემწეობით შეგვეძლება ჩვენ – ან შეეძლება ჩვენს ახალგაზრდობას – ის მეცნიერება შეიძინოს მოკლე დროში, რომელიც სხვებს მთელი საუკუნოების განმავლობაში მოუგროვებიათ? ნუ-თუ პატრიოტულ გრძნობას ახშობს ან სდევნის სხვისი ენის შესწავლა, სხვისი

82

ცხოვრების გაცნობა? ნუ-თუ ვაშინგტონი ნაკლები ან უხეირო პატრიოტი იყო იმიტომ, რომ ფრანგული ენა იცოდა, ან ინგლისის კარგი და ავი ჩინებულად შესწავლილი ჰქონდა? ნუ-თუ ბატ. ილ. ჭავჭავაძეს ქართული გული არ უძგერის და ნამდვილი ქართული გრძნობა არ ადელავებს, რაკი მარტო რუსული წიგ-

ნებით გამოზრდილია, რაკი რუსეთში შეუძენია მთელი თავისი ცოდნა, და რუსულ სასწავლებლებში გაუტარებია მთელი თავისი ახალგაზრდობა? კაცი იყოს, თორემ, სადაც უნდა ისწავლოს, კაცად მაინც დარჩება და გრძნობა მაინც არ დაეკარგება. მარტო უსუსურები ხდებიან და ფუჭდებიან სხვის გავლენის ქვეშ, და უსუსურებს გინდ სიკვდილამდი ძიძად გაუხდე, გინდ ნიადაგ ჭკუას ასწავლიდე, ხეირის მოტანა მაინც თავის დღეში არ შეეძლება...

83

რასაკვირველია, ჩინებული საქმე იქნებოდა, ჩვენ რომ ახლა საშუალება გვქონდეს მთელი ევროპის მეცნიერება გადავცეთ ჩვენს ხალხს ან ჩვენ ახალგაზრდობას ქართულ ენაზე, ქართულ სასწავლებლებში. მშვენიერი რამ იქნებოდა ეს, და მთელი ჩვენი შეძლება ან ღონე იმას უნდა მივმართოთ, რომ ოდესმე დაარსდეს ჩვენში ამ გვარი ნეტარი მდგომარეობა. მაგრამ დღეს, როცა ამის საშუალება არა გვაქვს, და როცა აუცილებლად საჭიროა, რომ უწინდელს გონებითს სიბრმავეში არ დავტოვოთ ჩვენი საზოგადოება, ბრმაც კი უნდა მიხვდეს, რომ ყოველი საშუალება, რომელიც ამ საზოგადოებას გონებას განუვითარებს და გააძლიერებს, რომელიც მას გულში იმედს ჩაუნერგავს ან მხარში ძალას მისცემს, სასარგებლო იქნება ჩვენის ხალხისათვის. ნუ-თუ, მაგალითად, კარგს იზამდენ ილ. ჭავჭავაძის

84

ვადის მრჩევლები 1856-ში, რუსეთში წასვლა რომ დაეშალათ მისთვის და ეთქვათ – სჯობს ქართულად გამოიზარდო, რომ ქართველობის გრძნობა არ დაგეკარგოსო? ნუ-თუ ამით სარგებლობას მოუტანდენ ისინი საქართველოს? ხომ არა? მაშ სწორედ ამნაირადვე შემცდარია ის, ვინც ახალგაზრდობის აღზრდის და საზოგადო განათლების საქმეში მარტო ენას ან გარეგან გამართულებას შეჩერებია, და არსებით მხარეს, – სწავლის

შინაარსს ან მიმართულებას კი ივიწყებს...

მაცხოვარმა ბრძანა, – როცა ჰკითხეს, რომელს ტაძარში უნდა ვილოცოთ, რომ ღმერთთან უფრო ადვილად მიაწიოსო, – „ოღონდ ლოცვა გულწრფელი ან მხურვალე იყოს, და სადაც უნდა ითქვას, ყოველთგნის ზეცას ავაო: ტაძარშიაც რომ არ იყოს კაცი, თუნდ მინდორში ლოცულობდეს წრფელის გულით, ღმერთი მის

85

ლოცვას მაინც შეისმენსო“. ჩვენს მდგომარეობას მეტის-მეტად შეეფერება ეს მცნება. დიახ, სადაც უნდა ვისწავლოთ, ვის შკოლაშიაც ჩვენ უნდა მოვემზადოთ, ოღონდ კი გულში მამულის მსახურების წრფელი ან მხურვალე სურვილი ვიქონიოთ და ჩვენი შრომა ნაყოფიერი იქნება, მამულს გამოადგება... საუბედუროდ, ჩვენ ეს გულწრფელობა და გულმხურვალეობა, ან უფრო სწორეთ ვსთქვათ, ვნება (страсть), გვაკლია.

V

დიდი უბედურებაა ჩვენის ქვეყნისთვის ეს ნაკლულევალება. ჩვენის ყმაწვილების უმეტესი ნაწილი თითქო მარტო წაბამვით მოქმედებს. მათ ჰგონიათ, თუ საზოგადო მოქმედი პირის გარეგანი მოვალეობა შვასრულეთ, თუ წარმოვიდ-

86

გინეთ, რომ ვშრომობთო, მეტი აღარაფერი მოგვეთხოვებაო. მათთვის თითქო ერთია, გარიგდება რამ ამ ცრუ შრომით, თუ არა, გამძიერდება ამით მამული, წამოიზრდება ხალხი, მოახლოვდება მომავალი, თუ არა. თითოეული მათგანი ბურჟუაზიულად ცხოვრობს. მას თავისი საკუთარი საქმე აქვს, თავისი კერძო სარგებლობა, და ამ საქმეს, ამ სარგებლობას უნდება უმეტესი ნაწილი მათის დროისა, უმჯობესი ძალა მათის გონებისა და ვნების. ზოგი თავის კერძო სამსა-

ხურს მიწოლია, და უფროსების თვალში
შეჩერებას უნდება, ზოგი ვენახს უვლის
და დილიდგან საღამომდი იმაზე დარდობს,
ვაი, თუ სეტყვამ ვაზი წამიხდინოსო,
ზოგი მარტო იმაზე ზრუნავს, – მომავა-
ლი კენჭის ყრის დროს გამაშავებენ, თუ
გამათეთრებენო, ზოგი მის ზრუნვაშია,
გაკვეთილებს ვიშოვნო, თუ არა, ჯამაგირს

87

მომიმატებენ, თუ არაო... ორი, სამიც
არ მოიძებნება ჩვენს ქვეყანაში ისეთი კა-
ცი, რომ მამულის ან ხალხის მეტი სა-
ზრუნველად და სადარდებლად არა ჰქონ-
დეს რა, რომ საზოგადო საქმის მეტი
არაფერი ახსოვდეს, რომ მამულის სი-
კეთის მეტი არაფერი მადა ჰქონ-
დეს, არას გრძნობდეს... ჩვენში ამნაი-
რი კაცის სურათი მწერლობას ჯერ იდე-
ალათაც არ გამოუხატავს. ამის გამო ავი-
ღოთ რუსული მწერლობიდან თუნდ ამის-
თანა უფერული და სუსტი იდეალი, რო-
გორსაც ტურგენევის ინსაროვი წარმო-
გვიდგნს მოთხრობაში „Накануне“.
დააკვირდით და ნახავთ, რომ თავის მა-
მულის მეტი ამ ინსაროვს როდი რამ
უყვარს, როდი რამ სწამს. მსხვერპლად
კი არ სწირავს იგი მამულისათვის თა-
ვის კერძო სურვილს ან მადას, – არა-
ფერი სხვა მადა არა აქვს, არაფერი სხვა

88

კერძო სურვილი მის გულს არ ებადება,
ამიტომ რომ დილიდგან საღამომდი, უნე-
ბურად, მის გონებას მარტო მამულის
მდგომარეობა ეხატება.. ვნებით აღვსე-
ბულია ის ამ მამულისთვის. ფეხებზე
ჰკიდია, თუ რას იტყვიან მაზე, ან სა-
ჭმელი რა ექნება სიბერეში, ან მისი ნა-
თესავები როგორ მდგომარეობაში ჩავარ-
დებიან ბოლოს – ამგვარი აზრები მას,
კიდევ რომ მოინდომოს, აზრად არ მო-
დის. ავად ხდება ინსაროვი. წამლობაზე
კი არ ფიქრობს, მოსვენებას კი არ ეძებს
– იქ მიდის და იქ შრომას ეწაფება, სა-
დაც მამულის სარგებლობა მოითხოვს.
მისდა უნებურად ქალი შუყვარდება, ისე-

თი ქალი, რომელიც მზათაა მთელი თავისი სიცოცხლე ამავე მამულის სასარგებლოდ შესწიროს. მაგრამ ამ ქალთან განცხრომას კი არ მიეცემა, მის სიყვარულში კი არ ივიწყებს მამულის სიყვა-

89

რულს, მის სიკეთისთვის ან კეთილდღეობისათვის სამსახურში კი არ შედის, ან ადგილს და შეძლებას კი არ გამოეკიდება: ამ ქალსაც იგი ისე მიათრევს თავის მამულში, ბრძოლის ველზე, თითქო ხურჯინი თან წაელოს: ერთი სიტყვით, ის ვნებით ავსებულია, მას ვნებით უყვარს მამული, და სხვა არც მადა აქვს რამე, არც სურვილი, არც ინტერესი. თუ მამულის საქმე კარგად მიდის, ის მხიარული და ბედნიერია. თუ მამულს უჭირს, ისიც გაჭირვებულია. კერძო გრძნობაც არ სუფევს მის გულში. მამულის ნანგრევებზე ვერ დაამყარებს იგი თავის კერძო ბედნიერებას, მამულისთვის ფუჭი ოხვრით ვერ მოინდომებს და ვერ მოახერხებს, შეიძლება ან კეთილ-დღეობა შეიძინოს. ის ვერ გასუქდება. როცა მისი მამული ასე მჭლედ არის, ვერ გამდიდრდება, როცა მისი თანამემამულენი

90

გალატაკებული არიან, და ნეტარებას ვერ მიეცემა, ვერ დაისვენებს, ვერ დაცხრება, საწამ მამული კეთილდღეობაში არ შევა... ამიტომაც ის კვდება უდროოდ იმ შრომაში, რომელიც მარტო მის მოსვენებას და ბედნიერებას შეადგენს... გვყავს ჩვენ ამისთანა მოქმედი? თქვენ თვითონ მიეცით პასუხი ამ უბრალო კითხვას. ნეტავი თქვენ, თუ შეგხვედრიათ სადმე, ჩვენში, ამგვარი გმირი. მე კი გული მიკვდება, რომ ამნაირი კაცის ლანდსაც ვერ ვპოულობ ჩვენს ქვეყანაში. მათ მაგიერ ვხედავ, რომ ჩვენი მოქმედი პირნი გულმოდგინედ ყველაზე უფრო თავის კერძო ბედნიერებას ემსახურებიან, მამულზე კი მარტო მაშინ მოიფიქრებენ, როცა საკუთარ საქმეებს მოილევენ, ყველა თავის კერძო მადას დააკმაყოფილებს

და ჩინებულ სადილს შემდეგ, მშვენიერად მორთულ დარბაზში განცხრომას

91

მიეცემა. მაშინ, სამასლაათოდ, ხან ქალების შნოზე ჩამოაგდებენ მუსაიფს, ხან მამულის უბედურებაზე... რასაკვირველია, ამგვარ კაცებს ნამდვილი მეცადინეობა მარტო იმაზე აქვთ მიქცეული, რომ მამულის აჩქარებულმა მოძრაობამ მათი კერძო კეთილდღეობა არ შეარყიოს...

დაფიქრდით ამაზე, და მაშინვე მიხვდებით, მაგალითად, იმ საკვირველი შემთხვევის განმარტებას, რომელსაც ჩვენ, ვსთქვათ, ქართული მწერლობა წარმოგვიდგენს. ხომ ყოველდღე გვესმის ამ „მოქმედი პირებისგან“ საჩივარი, ჩვენს მწერლობას საშუალება არა აქვს კარგი წიგნები ბეჭდოს ან თარგმნოსო, ხეირიანი სახელმძღვანელოები გამოსცეს ჩვენი შკოლებისთვის, ჟურნალი ან გაზეთი გააუმჯობესოსო, და სხვ. და სხ.? ვისგან გვესმის, უფრო ხშირად, ამ ნაირი ჩივილი? იმისთანა პირებისგან, ვინც

92

მარტო თავის თავზე, მარტო თავის მუცელზე ან სხეულზე, ხუთას და ექვსას თუმანს ხარჯავს წელიწადში, ვინც არც მდიდრულ ცხოვრებას იკლებს, არც ბატონობას, და ას მანეთს კი არ იმეტებს წელიწადში, სამშობლო მწერლობის შესაწევნად. ჩვენი თეატრი წელ-მოწყვეტილად მიდისო, ჩვენი მწერლობა დაცემულიაო, – ამას ხომ ყველასგან გაიგონებთ. ყველას კარგად ესმის, რომ ეს ყველაფერი უფრო საშუალების, ფულის უქონლობისგან გვემართება. და ამ საშუალებას, ამ ფულს კი არა კაცი იმეტებს, თუმცა იგივე ყმაწვილი, რომელიც ამბობს: „ღარიბნი ვართო“, მიბრძანდება და ორასი მანეთის ტანსაცმელს ყიდულობს ან ყოველ საღამოს ხან სამ თუმანს აგებს ბანქოში, ხან ხუთს, ხან ათს, ასსაც და უფრო მეტსაც! გულწრფელად რომ უყვარდეს მას თავისი

მამული და მწერლობა, ნუ თუ შესაძლო იქნებოდა ამგვარი მოვლენა? მაშინ ეს ყმაწვილი ტანსაცმელსაც უბრალოს დაჯერდებოდა, ბანქოს თამაშისაგანაც ხელს აიღებდა, დიდ კაცობასაც გამოეთხოვებოდა, და მარტო მამულს ან მარტო მწერლობას მიაღებდა მთელ თავის ქონებას, ამიტომ რომ სხვისი მადა და სურვილი არც კი ექნებოდა. ნათქვამია, კაცს არ შეუძლია ორ ბატონს ემსახუროსო, და ეს სიტყვა მტკიცე ჭეშმარიტებაა. ვერ ემსახურება კაცი ერთსა და იმავე დროს თავის კერძო ინტერესებს და მამულის სარგებლობას, ვერ გაიჩენს ორ ღმერთს, ვერ გაუძლებს ორ ბატონს. ან ერთი უნდა დაივიწყოს, ან მეორე, ან ერთისაგან უნდა აიღოს ხელი, ან მეორისაგან... და სანამ იგი ამ გადაწყვეტილებას არ დაადგება, ორივეს სამსახური უხეირო, ულაზათო და უსარგებლო გამოუდის...

VI.

დავუბრუნდეთ, ისევ, წელანდელ ჩვენს საგანს, და ისევ იმაზე ვიფიქროთ, თუ რამ დასცა ჩვენი ხალხი, ან რა სჭირია მას დღეს, გასაძლიერებლად? ჩვენის ხალხის დასუსტების ერთი მიზეზი წელან მოვიყვანე. მეორე მიზეზიც იყო, აგრეთვე მეტისმეტად შესანიშნავი, და ეს მიზეზი ახლა უნდა გამოვიკვლიოთ, მიტომ რომ მის თავიდან მოშორებას უნდა ცდილობდეს ჩვენი ქვეყნის ყოველი ერთგული შვილი. ეს მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ უცხოეთლების ემოსევას გარდა, ჩვენი ხალხი მისმა შინაგანმა განწყობილებამ და მდგომარეობამ დაასუსტა, დააუძლურა.

ხალხი მაშინ არის ძლიერი და ბედნიერი, როცა მთელი მისი ძალა თანა-

მედროვე მეცნიერების იარაღით არის აღ-

ჭურვილი, ეს ხომ ერთი და მეორეც
ის, როცა მთელი ეს მისი ძალა, თანა-
მედროვე მეცნიერების იარაღით აჭლურ-
ვილი, მის სასარგებლოდ იხმარება და
მოქმედებს. მაგრამ როცა ხალხის ცხოვ-
რებაში ნელ-ნელა ისეთი წესი შემოდის,
რომ ნახევარი ხალხი თავის ძალას უქმად
მიწაში მარხავს, უმოქმედოთ ჰვლანგავს,
და მეორე ნახევარი კი ორჯერ უფრო
მომეტებულად შრომობს, როგორც თა-
ვის სარჩენლად, ისე იმ პირველი ნა-
ხევრის სარჩენლად, რომელიც უმოქმე-
დოთ და უქმად ცხოვრობს, მაშინ ხალ-
ხის ძალა იღალემა, სუსტდება და სრუ-
ლიადაც ჰქრება. მაშინ მარტო ხალხის
ძალა კი არ იფანტება უხეიროდ, თვი-
თონ ამ ხალხის ორ ნახევარს შუა ჩუმი,
დაფარული ბრძოლა ატყდება, რომელ-
შიაც ილევა ხალხის გონებითი და ფი-

96

ზიკური ძალის უმჯობესი ნაწილი.
ქიშპობა და სამდურავი იბადება, ერთობა
იკარგება, და ხალხი ორ ბანაკად იყოფა,
ორს ერთმანეთზე მტრად გადაკიდებულ
ბანაკად... რასაკვირველია, უმიზეზოდ
როდი დაბადებულა ჩვენში, ძველად, ეს
უბედური განაწილება და განხეთქილება.
ჩვენს ქვეყანას ძველად მეომრები სჭი-
როდა, და მეომრებს რჩენა უნდოდა.
ზოგი გარეშე მტერს ებრძოდა, რომ
მშრომელი ხალხი უცხოეთლების შემო-
სევისაგან დაეხსნა, და ეს მშრომელი
ხალხი, რასაკვირველია, დიდის სიამოვნე-
ბით არჩენდა, გულწრფელის გრძნობით
ემსახურებოდა მის დამცველ ჯარს, რო-
მელიც მაშინ მისი კეთილი, მფარველი
ანგელოზი იყო.

მაგრამ დროთა ვითარებისაგან ამ ნა-
ირი გონიერი შრომის განაწილება ჩვეუ-
ლებად გადაიქცა, და ბოლოს მშრომელ

97

ხალხს რჩენა და ბეგარა ისეთმა პირებმა
მოსთხოვეს, რომელნიც მას არც მტრის-
გან იფარავდენ, არც უცხოეთლების წინ ეხ-
მარებოდენ... მიწა-წყალი ხალხს ხელიდ-

გან გამოეცალა და მთელი ხალხი იმ კაცთ ყურმოჭრილ ყმად გადაიქცა, რომელნიც უსაქმოდ ცხოვრობდენ და უსაქმობის გამო მარტო სიამოვნებაში ან ქეიფში ფლანგავდენ ხალხის შრომით ნაწარმოებს...

ვისაც ჩვენი მამული უყვარს, მისი პირველი მოვალეობა ის არის, რომ აი ეს უსწორ-მასწორობა, ეს განხეთქილება შეამციროს, რომ შემდეგში ერთიანად მოისპოს ჩვენში ამგვარი უსამართლო და უგუნური ფლანგვა ხალხის ძალისა და შრომის. სანამ უმოქმედო ნაწილი ჩვენი საზოგადოებისა შრომას და თავის რჩენას არ შეეჩვევა, სანამ ჩვენი ხალხი მეწველი ძროხის მდგომარეობიდგან არ გამოვა, შეუძლებელია, რომ ჩვენში ნამ-

98

დვილი ერთობა დაარსდეს, ან გულწრფელი ძმობა, ან ხეირიანი განწყობილება. მაშასადამე, ყველაფერი, რაც ეკონომიურ სამართლიანობას გვიახლოებს, ჩვენის მამულის სასარგებლოდ უნდა მიგვაჩნდეს, და ნიადაგ იმას უნდა ვცდილობდეთ, რომ ხალხის უმრავლეს ნაწილს გავუადვილოთ თავის გათავისუფლება ეხლანდელის დამოკიდებულ-მდგომარეობისაგან. ხალხი მაშინ გაძლიერდება, მაშინ დაძმობილდება, მაშინ შეადგენს ერთ ძმურ ოჯახს, როცა სადაო არა ექნებათ რა სხვადასხვა წოდებას, როცა ყველანი შრომას გაერთობიან და შრომას ისე გაინაწილებენ, რომ თითოეულის შრომა ყველა სხვის შრომის გაადვილება იქნება და არა გამძნელება.

ამის მაგიერ, რომ ნამდვილი განხეთქილების შემცირებას ან მოსპობას ვცდი-

99

ლობდეთ, ჩვენ რას ვშვრებით? გვინდა გავყუჩდეთ ამ საწყენს საგანზე, გვინდა ხმა არ ამოვიღოთ, გვინდა გაჩუმებით დავაჯეროთ გარეშე პირები, თითქო ჩვენსა, ჩვენის ხალხის ოჯახში, მართლა ერთობა და ძმობა მეფობდეს. ბრიყვობა და ბავშობაა ეს ჩვენი ანგარიში. ხალხის

ცხოვრება და მდგომარეობა კერძო ოჯახი ხომ არ არის, რომ ხალხის სხვადასხვა ნაწილის ქიშპობის ან განხეთქილების დამალვაც ისე ადვილად შეიძლებოდა, როგორც გადამტერებული ცოლქმარი სტუმარს მხურვალე მოსიყვარულედ ეჩვენებინა ხოლმე? როგორც ჭლექს ვერ დამალავს კაცი თავის აგებულებაში, ისე ხალხის ცხოვრებაში არ დაიმალება შინაგანი განხეთქილება და ინტერესების მტრობა. ვინც გონიერია, ის ექიმობას უნდა შეუდგეს, ამიტომ რომ დღეს

100

ჭლექსაც არჩენენ თურმე, არათუ უბრალო ავადმყოფობას...

ათასი რომ ვიყვიროთ – ჩვენში ერთობა სუფევსო, ძმობა მეფობსო, კეთილი განწყობილება არსებობსო, ამით, ჩვენ მარტო საკუთარ თავს მოვატყუებთ, ჩვენ ხალხს ვავნებთ, მის მომავალს წავახდენთ... ჩვენს ცრუპატრიოტებს კი – ამ უკანასკნელის წლის განმავლობაში – მეტი შრომა არა ჰქონიათ რა, რომ ეს ბრძოლა, ეს განხეთქილება დამალონ, მათზე ხმა არ ამოიღონ, მათი ხსენება მოსპონ მწერლობაში და საზოგადოებაში. სირაქლემმა იცის ასე: მონადირეს რომ დაინახავს, მაშინვე ბუჩქში თავს შეჰყოფს და თვალებს დახუჭავს: ჰგონია, რაკი მტერსა და მის თოფს ვეღარ ვხედავ, ვერც მონადირე დამინახავს და ვერც მავნებსო.

ჩვენი ცრუპატრიოტები რომ თავის მამულის გონიერნი მსახურნი იყვნენ, მა-

101

თი პირველი და უმთავრესი შრომა ჩვენი ხალხის ეკონომიურ ცხოვრებაზე იქნებოდა მიქცეული. „მიეცით ხალხს სარჩო, და სწავლას ის თვითონაც შეიძენსო“, გონიერად სთქვა იმ მწერალმა, რომელსაც ჩვენი ცრუპატრიოტები ოდესმე დიდ პატივს სცემდენ... გაუადვილეთ ხალხს სხვისთვის შრომისგან თავის დახსნა, გამოიყვანეთ ის უსაქმო კაცების მონობისგან, მიწა დაუმკვიდრეთ, და მუქთახორებისაგან დაიხსენით, ან ასწავ-

ლეთ, თუ რა გზით დაიხსნას თავი, სასარგებლო, გამოსადეგი რჩევა აძლევს, სიკეთე, ნამდვილი რეალური სიკეთე, მოუტანეთ მას რჩევით ან საქმით, და მაშინ ნახავთ, რომ მარტო ამნაირი საშუალებით შესაძლებელი ყოფილა, როგორც ერთობის დაარსება, ისე ხალხის ნდობის მოპოვება... აი, მარტო მაშინ დაამტკიცებთ,

102

რომ მამულიც გყვარებით და მისი მსახურებაც გცოდნიათ.

ზემოთ ვსთქვი, რომ ჩვენი ხალხის სხვადასხვა წოდებას შუა ბრძოლა არსებობს. ბრძოლა ორნაირია ქვეყანაზე. არის ერთი ბრძოლა, მავნებელი და დამღუპველი, ბრძოლა ლუკმა პურისათვის, დამშეულებს შუა ბრძოლა, როცა ერთი მეორეს პირიდგან საქმელს სტაცებს და თითოეული მარტო სხვისგან წართმეულით რჩება. ამგვარი ბრძოლა კიდევ კლავს, მაგრამ მეორე ნაირი ბრძოლაც არის ხოლმე ხალხში გამართული, თავმოყვარეობის ბრძოლა, ქიშპობა იმაზე, თუ ვინ როგორ ისახელებს თავს, ვინ აჯობებს თავის ტოლს, ვინ უკეთესად წაიყვანს საქმეს. რამდენადაც ხალხის ბედისთვის მავნებელია პირველი გვარი ბრძოლა, სწორედ იმდენად სასარგებლოა მეორე ნაირი. ჩვენს პატრიოტებს

103

კი ამ ორ ნაირ ბრძოლას შუა განსხვავება არ სმისთ. იმათ სადღაც ყური მოუკრავთ, რომ ბრძოლა მავნებელიაო, და ის კი ვერ გაუგიათ, თუ რანაირი ბრძოლა ყოფილა მავნებელი, და რანაირი – სასარგებლო. იმ ნამდვილსა და დამღუპველ ბრძოლას, რომელიც ჩვენს ქვეყანაში არსებობს, ისინი კალთას აფარებენ და მალვენ. მაგიერად ცდილობენ მოსპონ ჩვენში მეორე ნაირი ბრძოლა, რომლისგანაც ჩვენ ყველანი მარტო ამ მეორეს უნდა ველოდეთ, ცდილობენ კაზარმული წესი შემოიღონ და დაუხშონ გონება ყველას, ვინც მიზნისკენ მათსავით ზანტად არ მიიკლაკნება.

რაც უფრო რომელიმე ხალხი მდიდარია გონებითის ძალით, რაც უფრო მოძრავია, ძლიერია მისი შვილების ჭკუა-გონება, მით უძლურია მასში ეს მეორე ნაირი ბრძოლა. მაგალითად, თუნდ საფრან-

104

გეთი დავასახელოთ, ან ინგლისი. სადაა იმოდენა ქიშპობა, ან ბრძოლა მოქმედ პირებსა ან მწერლებს შუა, როგორც ამ ორ ქვეყანაში? იქ ყოველი დეპუტატი, ყოველი მწერალი, ყოველი მოქმედი პირი თავის შეხედულებას პირდაპირ გამოსთქვამს და ცდილობს სხვები დააჯეროს, ყველანი თავის ჭკუაზე ამოქმედოს. შეიტაკებიან ხოლმე ამ სურვილით ავსებული პირები და მათი ბრძოლა უშველებელ ომს ემსგავსება: მტვერი ადის მეზობოლებს... დაუზოგველად, გამწარებულად სთხრიან ისინი მოწინააღმდეგეს... რამდენჯერ მომხდარა ხოლმე, რომ ლუი ბლანი გამბეტას შეტაკებოდეს, ან გამბეტა ლუი ბლანს, აშკარად, მთელი საფრანგეთისა და მთელი ევროპის წინ. ხან ერთს მათგანს გაუმარჯვია, ხან მეორეს, მაგრამ ყოველთვის კი მათი ბრძოლით ხალხს უსარგებლებია, ამიტომ რომ ბრძოლის შემდეგ

105

მისთვის უფრო ნათლად გამოსახულა საქმის მდგომარეობა; უფრო ნათლად გამოჩენილა ის გზა, რომელსაც ხალხი უნდა დასდგომოდა. საფრანგეთის ხალხი მარტო მით არის ძლიერი, მარტო იმით სჯობს სხვა ხალხს, რომ ათას და ათათას ამგვარ ბრძოლას მისი გონება განუვითარებია, მისი გამოცდილება გაუდიდება, და საკუთარის ჭკუით სიარული უსწავლებია ყველას აზრის გამოკვლევის შემდეგ. ოსმალეთში კი, სპარსეთში ამგვარი ბრძოლის ხსენებაც არ არის. იქ რასაც ერთი ბრძანებს, ან რასაც ერთი წამოროტავს, ყველა ისე იქცევა. მიზრძანეთ, ახლა, რომლის ჩვეულების შემოდებას უნდა ვცდილობდეთ, ჩვენის მამულის სიკეთე თუ გვაქვს მხედველობაში, და არა ჩვენი პირადი სარგებლობა

ან კერძო თავმოყვარეობა?

106

აზრების ამნაირი ბრძოლა მით უფრო სასარგებლოა, რომ ის სრულიადაც არ სპობს ნამდვილ დისციპლინას, რომელიც ყოველი მოქმედი საზოგადოებისთვის აუცილებლად საჭიროა. დაბნევის, გაცალკევების საჭიროებას კი არ ვქადაგობ, როცა ვამბობ, აზრების ბრძოლა და შეტაკება სასარგებლოა ჩვენი საზოგადოებისთვის მეთქი. სრულიადაც არა. ვიბრძოლოთ ერთმანეთს შუა, ერთის აზრს მეორის შეხედულება შევატაკოთ, ვეცადოთ ხალხი მონაწილე გავხადოთ ამ ბრძოლისა და ჭკუის მოძრაობისა, და მერე თუ ნამდვილად მამული გვიყვარს, თუ მისი სიკეთე კერძო თავმოყვარეობაზედ უფრო დიდათ მიგვაჩნია, ყველა იმ გადაწყვეტილებას დავადგეთ, რაც უმრავლესობამ მიიღოს. ამ უმრავლესობისგან მიღებულის გადაწყვეტილების ერთგულება შეადგენს ნამდვილსა და გა-

107

მოსადეგ დისციპლინას და არა ფელდ ფებლური მონობა ერთის რომელისაზე კერპისა, – და არა თვალდახუჭული დაჯერება მისი, რასაც ეს კერპი წამოროტავს ან ბრძანებს.

ათასჯერ შეტაკებულან მწერლობაში და პარლამენტში გამბეტა და ლუი ბლანი, მაგრამ არც ერთის მათგანისთვის ამ შეტაკების სიმწარესა და დაუზოგველობას არ დაუშლია ერთად ყოფნა ყველა იმ კითხვებისა და იმ საგნების განრჩევასა და განსჯაში, რაც რესპუბლიკის ინტერესებს ეხებოდა. საქმე რომ კენჭის ყრაზე მივარდებოდა, გამბეტას კენჭი და ლუი ბლანის კენჭი ორივე ერთსა და იმავე უჯრაში ერთად ვარდებოდა, ორივე ერთად ან „ჰოს“ ამბობდენ, ან „არას“. ერთი მეორის ჯიბრით კი არ მოქმედებდა, ერთი მაშინ როდი იძახოდა „არაო“, როცა მეორე „ჰოს“ იტ-

108

ყოდა. უთანხმოება მათს შორის მარტო იმაზე იყო, – მტერს რა გზით მოვერიოთო, მაგრამ მტერზე რომ საქმე მივარდებოდა, ორივე ხან ერთნაირად ებრძოდა მტერს, ხან თითოეული თავისეზურად... ერთი ფიქრობდა ან ამტკიცებდა, სჯობია მუშტი თავში ვკრაოთ, მეორე ყვიროდა, არა, ფერდში ან ზურგშიო. მტერს ხომ თავისი საკადრისი არ აკლდებოდა... სახეირო დისციპლინა ამაში მდგომარეობს მეთქი. დისციპლინა მარტო მაშინ იქნებოდა დარღვეული, მოწინააღმდეგე მტრისათვის თავი რომ დაენებებიათ და მუშტები ერთმანეთისათვის დაერთოთ, მტრის სასარგებლოდ და სასიხარულოდ. ამას კი ხომ მარტო ჩვენში შვრებიან, და არა საფრანგეთში, უმეცრები, და არა გონიერები.

რაც ჩვენის მომავლისთვის საჭიროა, იმას ჩვენ როდი ვიკარებთ, მაგიერად

109

მავნებელს კი გულში ვიხუტებთ. აზრების სიუხვეს, შედარებას, წინააღმდეგობას არ ვითმენთ, ცოდვით ვთვლით ვდევნით; გვგონია საჭირო დისციპლინა ჩვენში მარტო მაშინ დაარსდება, როცა ყველა ჩვენის ქვეყნის შვილები თვალ ახვეულად ერთს მოთავეს გაყვებიან... ამას ვეძებთ და საჭირო დისციპლინას კი ვერ ვახერხებთ, ვერ ვაწყობთ. განა ეს უბედურება არ არის, მაშ რა თხრობაა?

დისციპლინა დიდი რამ არის ხალხის ცხოვრებაში. დიდი უბედურებაა ხალხისთვის, როცა მისი გონებითი და ფიზიკური ძალა დაფანტულად, უთავბოლოდ, უგზო-უკვლოდ იხარჯება. შრომისა და ძალის შეერთებით და ერთი მიზნისკენ მიმართვით ხალხი იმისთანა საქმეებს ახერხებს, რომელსაც ვერც ერთი კერძო პირი, რაგინდ გონიერი იყოს, მარტოხელად ვერ მოერეოდა, და ვერც ათასი

110

ან ათი ათასი გენიოსი, ცალცალკე მშრომელი, ვერ გაარიგებდა. დიდი ეკონო-

მია, დიდი სარგებლობა ან სიადვილე მოსდევს შრომის გონიერ შეერთებას: ჯაფა მაშინ ყველას უადვილდება და შრომის ნაყოფი ყველასთვის მატულობს. მაგრამ შრომის შეერთება იმას კი არ ნიშნავს, რომ ყველა მშრომელი მარტო ერთ მოთავეს თვალში უნდა შეაჩერდეს ან ბრმად ასრულებდეს მის ბრძანებას. ათასიც რომ იყოს ამისთანა მშრომელი, მათი შრომა მაინც მარტო ერთი კაცის გონება იმუშავებს. გონიერი შრომის შეერთება, რიგიანი დისციპლინა იმაში მდგომარეობს, რომ ამ ათასი კაცის ტვინი და გონება საქმეს ეხმარებოდეს, რომ რაც მათ ძალა ან მოხერხება აქვთ, სულ ერთიანად შრომაზედ იყოს მიქცეული, რომ ამ ძალისაგან ან ამ მოხერხებისაგან არაფერი იკარგებოდეს... მაშინ

111

საქმე კარგად წავა და ერთი მოთავის ბედზე როდილა იქნება დამოკიდებული საქმის, ქვეყნის იღბალი. თუნდ მოკვდეს ეს მოთავე, თუნდ წახდეს, თუნდ შეცდეს, თუნდ ათას სხვა მოთავეს დაემართოს ამგვარივე უბედურება, მშრომლების საქმე მაინც ხეივანად წარმართული იქნება: მაშინ, როცა საჭიროება მოითხოვს, თითქმის თითოეულს ამ მშრომელთაგანს მოთავედ გახდომა შეეძლება, და საქმე უპატრონოდ თავის დღეში აღარ დარჩება. მაშინ მოთავე მარტო დროშაა საქმის, ის დროშა, რომლის გარშემოც რიგზე დგებიან გონიერი მშრომელები. მაშინ ეს დროშა მარტო მას მიეხარება, ვინც ყველაზე უფრო მაღალია, ვისაც სხვაზე უფრო შორს უჭრის თვალი... სულ სხვა ნაირად მიდის საქმე, როცა გროვას დისციპლინად ბრმა მორჩილება მიაჩნია, მაშინ მოთავეს, მედროშეს დაცემა, ან უბ-

112

რალო შეცდომა ოცი ან ოცდაათი წლით ახდენს საქმეს. მისი რაზმი მაშინ ან ცხვრებსავით იფანტება, ან ბრმად მიჰყვება ხრამისკენ, სადაც ტალახში ჩაფლვა ან დაღუპვა ელის... ჩინებული,

გონიერი, უნაკლო რომ იყოს ამგვარი ბრმა გროვის მოთავე, ამას მაინც ის ემჯობინება საქმისთვის, რომ გონიერ რაზმს თუნდ უხეირო მოთავე ჰყვანდეს...

ნუ დავივიწყებთ ამას, და ამ მხრით გადავხედოთ აბა ჩვენს მდგომარეობას. აქაც შევეყრებით ზოგიერთს ისეთს კანონს ისტორიული განვითარებისას, რომლის ცოდნაც უსარგებლო არ იქნება ჩვენთვის.

113

VII.

უწინდელს დროში ჩვენს საზოგადოებაში მარტო ბრმა დისციპლინა არსებობდა. მთელი მხარე ან მთელი ხეობა, ან მთელი სოფელი ერთს კაცს მიჰყვებოდა, ადგილობრივს დიდ-კაცს, დიდს მებატონეს, დიდ-შემღებულს კაცს... ბევრს უნდა ახსოვდეს, ჩვენში, რა ხმა და გავლენა ჰქონდათ თავთავის მაზრებში ამგვარ მებატონეებს, ან ერის-თავეებს. რასაც ისინი „ბრძანებდენ“, იმას მთელი ხალხი გამოუკვლეველად იჯერებდა. როდი ვინმე კითხულობდა, თუ რისთვის ბრძანეს, რა საფუძვლით, ან ამ ბრძანებას რა შედეგი მოსდევს. გიორგი ბატონმა ბრძანაო, „გეორგ-ალამ ასე ი ნ ე ბ ა ო“, და დანარჩენი ხალხი ისე თვალახვეულად მისდევდა ამ ბატონების სიტყვებს, როგორც ცხვრის ფარა თხას, გა-

114

ჰყვება ხოლმე. დღესაც ბევრია ამისთანა მაგალითი ჩვენს თვალ-წინ, დღესაც ბევრს ალაგს მინახავს, რომ დიდი ჩინით ან დიდი სიმდიდრით აღჭურვილს კაცს, გონებით კი ღარიბს და ხასიათით სუსტს, უშველებელი ხმა და გავლენა ჰქონოდა საზოგადოებაში. ათასი და ათიათასი უჯერის მას, და იმას კი არავინ კითხულობს, მართლა ჰკუისთვის, ან პატიოსნებისთვის მისცეს ეს ჩინი, მართლა ჰკუითა ან პატიოსნებით მოიგო ეს გავლენა?.. ჩვენი

ხალხის უმრავლესობა ჯერ კიდევ ამ პირველ-დროინდელს მდგომარეობაშია.

მარტო ახალგაზრდობის მცირედი ნაწილი გამოვიდა, როგორც იქნა, ბრმა მონების კლანჭებიდან, და, რასაკვირველია, იმწამსვე მეორე უბედურებაში ჩავარდა. როგორც ამ წერილის დასაწყისში ვამბობდი, რომ კაცობრიობა თვალახვეულად დაეხეტება ერთი ხტამიდან მე-

115

ორესკენ-მეთქი, ჩვენი ახალგაზრდობაც ისე მოიქცა... ადვილად მიხვდა, რომ უშველებელი უგუნურობა ყოფილა ეს ბრმა მორჩილება: რაკი ამაზე შუბლი მიახალა, ის მოტრიალდა და პირდაპირ მეორე გზას დაადგა: „აღარავის დავემორჩილები, სხვისას აღარაფერს ვიწამებ, მარტო ჩემს საკუთარ შეხედულებას გავყვები, მარტო ჩემს გონებას ვიცნობი“! უწინდელს მონობას უეჭველად ეს შედეგი უნდა მოეტანა. ამის გამო, ეხლანდელი ჩვენი ახალგაზრდობა დაფანტულია გონებითად: ზოგი მარჯვნივ მიდის, ზოგი მარცხნივ, ზოგი წყლისკენ მიიწევს, ზოგი ტყისკენ, ზოგი ხტის, ზოგი წევს, ზოგიც სეირნობს... ორ კაცს ვერ მოძებნი ამ ახალგაზრდობაში, რომ ერთი და იგივე რწმენა ჰქონდეს, ერთი და იგივე იმედი ან შეხედულობა, რომ ყველაფერში, რაც კი საზოგადო ცხოვრე-

116

ბის უმთავრეს მხარეებს შეადგენს, თანახმანი და ამხანაგნი იყვნენ. ერთს ასე უჭრის გონება, მეორეს ისე, და ორივე თავისებურად მოქმედობს. ჩვენი ძველების რწმენა, ტრადიცია, დანდობა, მიყოლა, სიყვარული მათში იმავ დღეს დაიკარგა და გაჰქრა, როცა ძველი „ბრმამონება“ შეეზიზღათ. მაგიერად ახალი მეცნიერების ძალას ჯერ კიდევ ვერ დაუპყრია მათი გონება, ვერ აუხსნია მათთვის, თუ რა გამოსადეგია, რა საჭიროა გონების ან ფიზიკური ძალის შეერთება და ერთ მიზნისკენ მიმართვა. ჩვენს ახალგაზრდებს რომ ამ ახალი მეცნიერების

სიღრმე გაეზომათ, ნამდვილად რომ გა-
ეცნოთ მისი უმთავრესი მხარეები, კარ-
გად ეცოდინებოდათ, რომ ძველი, ბრმა
რწმენის მაგიერ გვარიანი ხანია აშე-
ნებული ყოფილა ახალი მეცნიერება, რო-
მელიც ყველასთვის საერთოდ დასაჯერე-

117

ბელია... მაშინ საზოგადო ცხოვრების
უმრავლეს კითხვებზე ყველას ერთი და
იგივე შეხედულება ექნებოდათ, სწორედ
ისე, როგორც ვერავინ იტყვის დღეს,
ჩემის გონებით მინდა ვიარო და ამიტომ
არ მინდა დავიჯერო, რომ ორჯერ ორი
ოთხიაო!.. საზოგადოებრივი მეცნიერება
ხეირიანად შესწავლილი და გაცნობილი
რომ ჰქონდესთ ამ ჩვენს ახალგაზრდებს,
ჩვენი საზოგადო კითხვების უმეტეს ნა-
წილზედაც ერთი აზრისა და შეხედუ-
ლობის იქნებოდენ, ისე, როგორც ყველა
თანახმაა ახლა იმისი, რომ ორჯერ ორი
ოთხია, ან იმისი, რომ სახლის ასაშე-
ნებლად ჯერ საძირკველი უნდა გათხაროს
კაცმა, მერე კედლები ამოიყვანოს, და
მერე ჭერი გააკეთოს და არა ამ ჭერის
გამართვით დაიწყოს სახლის შენება...
ჩვენი საზოგადოება ჯერ არ მოსწრებია
ამ უკანასკნელ განვითარებას. დღეს ჩვენ

118

იმ პერიოდში ვდგავართ, როცა ჩვენი ხალ-
ხის უმეტესი ნაწილი ისევ ძველებურს
გონებითს სიბრძავეში იმყოფება, და ახალ-
გაზრდობის უმეტესი ნაწილი კი ამ სიბრ-
ძავის სიძულვილით დაფანტულად და ცალ-
ცალკე დახეტიალობს. ამ ხეტიალის
უსარგებლობა და მავნებლობა ბევრს ესმის.
ბევრი ქადაგობს, არ ვარგა ამგვარი და-
ფანტულობაო. ბევრი იხვეწება – ერთობა
ვიქონიოთო, ერთი მიზნისკენ წარვემარ-
თოთო. მაგრამ რადგანაც ამ ქადაგობას
მიზნად მარტო უწინდელი ბრმა მორჩი-
ლების აღდგინება აქვს, რადგანაც ჩვენ
მოთავეებს ის არ ესმისთ, რომ აუცი-
ლებლად საჭიროა კერძო პირის გონებას,
ამისგამო „ერთობის ქადაგებას“ ნაყო-
ფი არ მოაქვს ჩვენში. როგორც ხალხში

ნამდვილი ერთობა მარტო მაშინ დამყარდება, როცა ამისი ეკონომიური ცხოვ-

119

რება გათანასწორდება, როცა ხალხი ეკონომიურად გათავისუფლდება და შეერთებულ შრომას შეეჩვევა*), სწორედ ისე ახალგაზრდობის ცხოვრებაში, გონიერი და საჭირო დისციპლინა მარტო მაშინ დაარსდება, როცა ჩვენი მოთავეები ბრმა მორჩილების ძებნას დაიწყებენ, და მარტო თავისი გონების ძალით, მარტო თავისი მიზნის სიწმინდით, ან საფუძვლების შეურყევლობით მოიგებენ ახალგაზრდობის შემუშავებულს, მოწიფებულს, თვალ-ახელილს გონებას...

*) ამ საგნებზე, განსაკუთრებით იმაზე, რომ ამ განთავისუფლების შეძენა მოხერხდება ჩვენის საადგილ-მამულო ბანკების აგრალურსა და მელიორატიულს პოლიტიკაზე დამყარებით, ბევრი ვიქადაგე ამას წინათ 1873 – 1876 წლების მწერლობაში და საზოგადო კრებებზე.

დამწერის ახალი შენიშვნა.

120

ამის მაგიერ ჩვენი მოქმედი პირები იმ საქციელს ადგიან, რომელიც მხოლოდ მცირე საქმეს, ვიწრო ამხანაგობას, უმომავლო მიზანს შეეფერება, და არა დიდს, სახალხო, საქვეყნო საქმეს. მე და შენ რომ დავძმობილდეთ, მკითველო, მარტო ჩვენი კერძო სარგებლობისთვის, და რამე პატარა საქმე გამოვიწყოთ, ვსთქვათ დუქანი გავალოთ, იმ მიზნით, რომ სიმდიდრე შევიძინოთ, გავდიდკაცდეთ, გავკეთდეთ, – ამისთანა საქმეში ჩვენ იქნება ყოველი საშუალება გამოგვადგეს: სიცრუეც, მოტყუებაც, ინტრიგაც, და გაგლეჯაც. თუ ვიშვეთ ამით რამე, ხომ კარგი, თუ არა და – დავკეტოთ დუქანს, გავიტანოთ საქონელს, და მერე რაც უნდა ის ჰქნას მოტყუებულმა ხალხმა, რაც უნდა ის სახელი დაგვარქვას. ხომ ასე შვრებიან ყველა „ვიწრო მიზნის მიმდევრები“? მაგრამ

თუ იმისთანა საქმეს ვიწყებთ, რომელსაც საშვილი-შვილო ხასიათი აქვს, რომელსაც არც გაქცევა მოეხმარება, არც აკრეფა, მაშინ ხომ სულ სხვანაირად უნდა მოვიქცეთ? ხომ აღარ გამოგვადგება მაშინ ოინობა, ხომ ვერაფერს მოვახერხებთ ინტრიგით, სიცრუით ან ტყულით? მაშინ ხომ თითოეული ჩვენი სიცრუე ჩვენს შვილსა და შვილის-შვილს დაატყდება თავზე? ხალხის საქმეც ამნაირია. რაც კი რამ გაკეთებულა ქვეყანაზე დიდი ან სახეირო, ხალხისთვის, გაკეთებულა აშკარად, საქვეყნოდ, პირდაპირ, მარტო პატოსანი საშუალებით, მარტო ნამდვილის ძალით, გონებით ან ფიზიკურის ძალით, და არა ოინობით, პირფერობით, ფარისევლობით, და სხვა ამ რიგი საშუალებით. მარტო „კლიკას“, ავაზაკურს ბრბოს შეეფერება ქვემქვემურად მოქმედება საზო-

ზოგადო ასპარეზზე, მარტო უმომავლო ხალხს, დაცემულს და უიმედო საზოგადოებას მოუხდება დაფაროს თავისი თავი, თავისი მიზანი და საშუალება, და ჩუმ-ჩუმად, მალულად ეძიოს თავის ხსნა... ნუ-თუ იქამდი დაეცა ჩვენი ხალხიც, იქამდი ბოლო მოელო საქართველოს, რომ ამნაირი უმომავლო და უიმედო ქვეყნად უნდა ჩავთვალოთ? ნუ-თუ მარტო იეზუიტური გზა დარჩენილა მის საშველად, მარტო ოინების, სიცრუის და თვალეზისახვევის გზა? ნუ-თუ ჩვენი ხალხი იმდენად დაცემულა, იმისთანა უიმედო მდგომარეობაში ჩავარდნილა, რომ ვეღარ აიტანს იმ შრომას, ვერ დაადგება იმ გზას, ვერ მოინელებს იმ საზრდოს, რომელიც სხვა ხალხს აბედნიერებს ან აძლიერებს? თუ კი ის იმდენად უიმედოა, რომ არც პირდაპირი აზრის მუშაობის მონელება შუძლია, არც საკუთა-

რის უსწორ-მასწორობის გადასწორება,

არც შინაგანის ნაკლულევეანების შემჩნევა და მორჩენა, არც გონიერად შრომა თავის კეთილდღეობისთვის, – ხალხი კი აღარ ყოფილა, ველურთ უბანი ყოფილა, სული-თა და გულით დაცემული, და რაღას უშველის მასზე ზრუნვა ან მისთვის შრომა?.. მაინც ხომ ვერ აღადგენს მკვდარს ეს იეზუიტური და მიმადინებელი გზა, ეს საზოგადო გონების დამხშველი მოქმედება!

VIII

მაგრამ ეს ტყუილია, – ჩვენი ხალხი, ღვთის მადლით, შორს არის ამგვარ უიმედო მდგომარეობისაგან. ღმერთმა ნუ ჰქნას, ამისთანა უბედურებაში რომ ჩავარდეს. მაშინ ის ჩვენგან აღარავის ეყვარება, თავს მაშინ მისთვის არავინ დას-

124

დებს, შრომას აღარავინ იკისრებს... მაშინ ყოველი კაცი მას ისე მოეპყრობა, როგორც თითოეული ჩვენგანი ეკლესიის წინ დავარდნილ კუტს ექცევა: შეიბრალებს, გული დაეწვის, მოწყალებას მიაწოდებს, მაგრამ პირს მაინც მიიბრუნებს: ხომ მაინც ფეხზე ვერ დავაყენებ, კაცად ხომ მაინც ვერ გავხდი ამ საბრალოსო! მარტო ოს აიყვანს, მარტო ის უპატრონებს, ვისაც სურს, რომ ამ კუტის ჩვენებით გროშები შეაგროვოს, მისი მახინჯობის გამოფენით თავისი საკუთარი თავი ირჩინოს... ამგვარი კაცები კი ხანდისხან განგებ ამახინჯებს უიმისოთაც ბუნებისგან გალახულ კუტს... უგულო კაცის მეტი აბა ვინ დაადგება ამგვარ საქციელს?

არა, ჩვენი ხალხი ამისთანა მდგომარეობაში არ ჩავარდნილა. ის სულ სხვანაირი სამსახურის ღირსია. ღირსია, რომ

125

მისი საქმეც ისე წაიყვანოს მისმა მოთაურებმა, როგორც ყოველი ხეირიანი ხალ-

ხის საქმე წაყვანილა ქვეყნიერებაზე. ეს ჩვენი ხალხიც ღირსია, რომ გონება გან-
ვუვითაროთ, აზრის მუშაობას შევაჩვი-
ოთ, საკუთარის ხელით მოვაწმენდინოთ
მისი წყლულები, საკუთარის შრომით გა-
ვამართვინოთ სამართლიანი გაწყობილება,
საკუთარის მუხლით სიარული დავაწყები-
ნოთ, და ყველა ამას, ხომ, მარტო პირ-
დაპირი, ყველასთვის აშკარა თვალსაჩინო
შრომა მოიტანს... მაშ, ტირილსა და გო-
დებას თავი დავანებოთ, დავივიწყოთ უხე-
ირო ოინები, ნულარ ვიკადრებთ იმ გლა-
ხურ ცრემლის ჩვენებას, რომელსაც ამო-
დენა ხანია მისცემია ჩვენი მწერლობა!
ათასიც რომ ვიბღავლოთ ქართულ ენაზე
„ვაიმე, დედა, გვკლავენ, ვაიმე, დედა,
გვამშვევენ, ვაიმე, დედა, არვინ გვწყა-
ლობს“, – ეს მარტო კუტის ჩვენებას ან

126

კუტის ექსპლოატაციას ემსგავსება. ამით
მარტო ათიოდ გროშს შევაგროვებთ,
მეტს ვერას მოვახერხებთ, ჩვენი სისუს-
ტისა და გლახაკობის გამოჩენას გარდა.
თუ მართლა საიმედოთ მიგვაჩნია ჩვენი
ხალხი, თუ მართლა გწამს მისი მომა-
ვალი, თუ მართლა და გულწრფელად
გვინდა მისი მსახურება, ერთი სიტყვით,
თუ ნამდვილად გვიყვარს ჩვენი მამული,
ჩვენ ის უნდა გ ა ვ ა ძ ლ ი ე რ ო თ, რო-
გორც მატერიალურის მხრით – სამართ-
ლიანად ეკონომიურის გაწყობილების და-
ფუძნებით, ისე ზნეობით – მისი გონე-
ბისა და ცოდნის გაუმჯობესებით. ის იმე-
დი უნდა ჩავუნერგოთ მას, რომელიც
ჩვენ თითონ გვაქვს, იმ მომავლისკენ
უნდა მიუბრუნოთ პირი, რომელიც ჩვენ
გვწამს, იმ გზაზე უნდა დავაყენოთ,
რომელმაც ყველა სხვა ხალხი გაამლიერა
და გააბედნიერა. მარტო ის ხალხიაო ღირ-

127

სი ბედნიერების, სთქვა ვიქტორ ჰიუგომ
სომხებზე, რომელიც მომავალს შეჩერე-
ბიაო; და ვინც მარტო წარსულს შეცქე-
რის, ის სამარეს ითხრისო...

მარტო ჩვენი თავის იმედი ვიქონიოთ,

მარტო ჩვენს ძალას მივენდოთ,
მარტო ჩვენს გაძლიერებასა და
განათლებაზე ვიშრომოთ – მა-
შინ მეგობარიც ბევრი გაუჩნდება ჩვენს
ხალხს და დამხმარებელიც. ხალ-
ხის ცხოვრებაშიაც ის კანონი მოქ-

*) აი, ქართულ მწერლობაში ამ მიმარ-
თულების შემომღებს ახლა აზეფის და გა-
პონის ბრმა მიმდევრები ცილს სწამებენ,
ვითომდა ხალხს სულ იმას უქადაგებდა, –
მარტო ბიუროკრატიის იმედით იყავითო,
მის გარეშე საქართველოს შველა არ მოე-
ლისო! ნახავთ, არც აწი მოინანიებენ ამ
ცოდვას!

დამწერის ახალი შენიშვნა.

128

მედებს, რომელიც ალებ-მიცემის დედა-
ბურჯად დგას: ყველა მარტო იმ კაცს
ენდობა, მარტო იმას ასესხებს ფულს ან
კრედიტს გაუხსნის და შემწეობას მის-
ცემს, ვისაც თავისი რამ აქვს შესაფერი.
– აი ჩვენც ასე უნდა მოვიქცეთ. ჯერ
ჩვენი რამ შევიძინოთ, ჩვენდათავად გავ-
ძლიერდეთ, ჩვენი მუხლი და წელი გა-
ვიმაგროთ და მაშინ ერთი დასტვენის
მეტი არაფერი დაგვჭირდება: მაშინ ყვე-
ლას ჩვენი ნდობაც ექნება, პატივიც და
რწმუნებაც, მაშინ ყველა მეგობრებად გაგ-
ვიხდება და შემწეობას არავინ დაგვაკ-
ლებს. მაშინ ჩვენდა-თავად არც ტირი-
ლი დაგვჭირდება, არც გოდება, არც
ზღლუქუნი, არც ჩურჩული. და სანამ ამ
„საკუთარის გაძლიერების“ გზას
გულდაგულ და პირდაპირ არ დავადგე-
ბით, მანამდი კი ათასიც რომ იბღავლოს
ჩვენმა მწერლობამ, ათასიც რომ იჩურ-

129

ჩულონ ჩვენმა მოქმედმა პირებმა, კაცი
ყურადღებას არ მოგვაქცევს და შემწეო-
ბას არ გვადირსებს, ყველას ის აზრი ექ-
ნება თავში: „სუსტი ხარ, ქვეყანაზე ად-
გილი რათ გიკავია, თვალს რათ გვჭრი
შენის წყალობის ჩვენებით, რა გიყო, რა
გიშველო, ხომ ფეხზე ვერ დაგაყენებ, თუ
შენდა-თავად წამოდგომა არ შეგიძლიაო“!

მოახერხებს ეხლანდელი ჩვენი თაობა ამ საქმის წაყვანას, ამ მიზნის მიწევნას კი არა, ძებნას? არა მგონია. ერთობ შეჩვეულია ის ზღუქუნსა და ტირილს, ერთობ ნაჩვევია სხვისი იმედით ყოფნას, ერთობ გადაჩვეულია სიარულს, საკუთარის ძალით სარგებლობას... დროა, დიდი ხანია დროა, რომ ახალმა თაობამ მიიხედ-მოიხედოს ამ ჩვენს მდგომარეობაზე და გარკვეულად შეუდგეს იმ შრომას, რომელსაც დღეს ჩვენის მამულის სარგებლობა მოითხოვს...

130

... თანდათან გვიახლოვდება ახალ-ახალი ქვეყნის მოძრაობა... ოცი წელიწადი არ გაივლის ისე, რომ ჩვენი ქვეყანა, ან ჩვენის მამულის ახლო-მახლო მდებარე ქვეყნები, მსოფლიო ბრძოლის ასპარეზად არ გახდეს აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შუა... მაშინ რუსეთისთვის საჭირო და დასაფასებელი იქნება ჩვენი-ხალხის დახმარება... ბედნიერი ის ხალხი იქნება, ვინც მზა-მზარეული დახვდება ამ ბრძოლის პირველ კიჟინს, ვისაც მაშინ ნამდვილი ერთობაც ექნება და გონიერი დისციპლინა. მარტო ამნაირად დამარაგებულ ხალხს ექნება მაშინ ადგილი ხალხთა საერთო ტაბლაზე... და ვინც მაშინ დაფანტული, უძლური იქნება, მას არავინ ყურადღებას არ მიაქცევს...

მხედველობაში ვიქონიოთ დაახლოვებული მომავალი. ნუ ვიზამთ კი, რომ

131

უწინდლურად უძლური და დაფანტული დაესწროს ჩვენი ხალხი ამ გარდამწყვეტ ბრძოლას... ნუ მოვინდომებთ, რომ ჩვენი მეზობლები ვაჟბატონურად ტაბლას გარშემო დასხდენ, და ჩვენ კი ჩაყლაპვა მოგვინდომონ, ამ სიტყვით:

«Покорись – о, ничтожное племя!
Неизбъжной и горькой судьбѣ,
Захватило васъ трудное время
Неготовыми къ трудной борьбѣ.
Но еще не въ могилѣ, вы живы,

Но для дѣла вы мертвы давно,
Суждены вамъ благіе порывы,
Но свершить ничего не дано»!..

1879 г.
